

МАЙДАН МОНІТОРИНГ: ВИБОРИ 2012

Під час парламентських виборів в Україні 2012 року вперше в світовій практиці було створено карту порушень закону про вибори, яка містила тільки перевірену інформацію, зібрану волонтерами, що обов'язково супроводжувалася доказами та фаховими юридичними коментарями.

Порушення на виборах в Верховну Раду 2012

1637 скарг

Всі повідомлення
> фото і відео

Під час парламентських виборів в Україні 2012 вперше в світовій практиці було створено [карту порушень](#)ⁱ виборчого законодавства, яка містила тільки перевірену інформацію, зібрану волонтерами шляхом народної толоки (crowdsourcing). Інформація обов'язково супроводжувалася доказами (фото, відео, рішеннями суду, іншими офіційними документами) та фаховими юридичними коментарями.

Вперше в світовій практиці був застосований метод моніторингу виключно профільних виборчих законів. Відмінність моніторингуⁱⁱ від спостереження полягає у втручанні в процес з метою його вдосконалення.

Конституція України, Перший протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ст.3), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (ст.25), Закон України «Про вибори народних депутатів України» гарантують українцям вільні вибори. На наше переконання (і за контекстом відповідних положень згаданих правових актів) поняття «вільні вибори» включає у себе не лише забезпечення вільного волевиявлення у момент його здійснення (голосування), а і створення належних умов для формування усвідомленого вибору, неухильне дотримання законних процедур і відповідність норм закону принципам права.

Ця книга розповідає про те, як це реалізується чи не реалізується в українських реаліях. В ній ідеться як про результати моніторингу – кількісні, якісні, правові та комунікативні, так і про методiku його виконання.

Автори книги: Віктор Гарбар, Наталка Зубар, Олексій Кузьменко, Юрій Луканов, Віктор Пушкар, Олександр Северин.

Громадська організація Інформаційний центр «Майдан Моніторинг», Харків, 2013

Зміст

Про вибори 2012.....	1
Результати моніторингу	2
Статистика.....	2
Юридична оцінка	6
Соціально-психологічна оцінка	10
Про порушення детально.....	14
До початку виборчої кампанії.....	15
Виборча кампанія	20
День голосування	32
Підведення підсумків виборів	38
Перебіг проекту.....	43
Передісторія	43
Використання матеріалів карти.....	44
Взаємодія з органами влади.....	44
Взаємодія з суб'єктами виборчого процесу	47
Міжнародна співпраця.....	48
Залучення волонтерів.....	49
Висновки і рекомендації	58
Методологія проекту.....	62
Список виконавців і партнерів.....	68

Про вибори 2012

Вибори до Верховної Ради України 28 жовтня 2012 року вперше проводилися за новими законами [«Про вибори народних депутатів України»ⁱⁱⁱ](#), ухваленим 17 листопада 2011 року (*далі* – «закон про вибори») та [«Про особливості забезпечення відкритості, прозорості та демократичності виборів народних депутатів України 28 жовтня 2012 року»^{iv}](#).

І раніше виборчі закони в Україні змінювалися під кожні вибори, але саме останні закони містили найбільш суттєві зміни у порівнянні з попередніми.

Вони повернули до ситуації 1998 та 2002 років, коли вибори проводилися за змішаною системою: 225 депутатів мали бути обраними за партійними списками і 225 - в мажоритарних округах. Партії мали подолати 5% бар'єр, щоби потрапити в Раду.

У виборах взяли участь 22 партії за списками. Мажоритарні кандидати були висунуті 87-ма партіями.

В мажоритарних округах балотувалися 2653 кандидатів – в середньому більше 11 претендентів на одне місце. З них самовисуванців було 1151, а кандидатів від партій – 1502.

В [результаті виборів^v](#) до Верховної Ради обрано 5 партій за списками. У мажоритарних округах обрано депутатів від 9 партій та 43 самовисуванців.

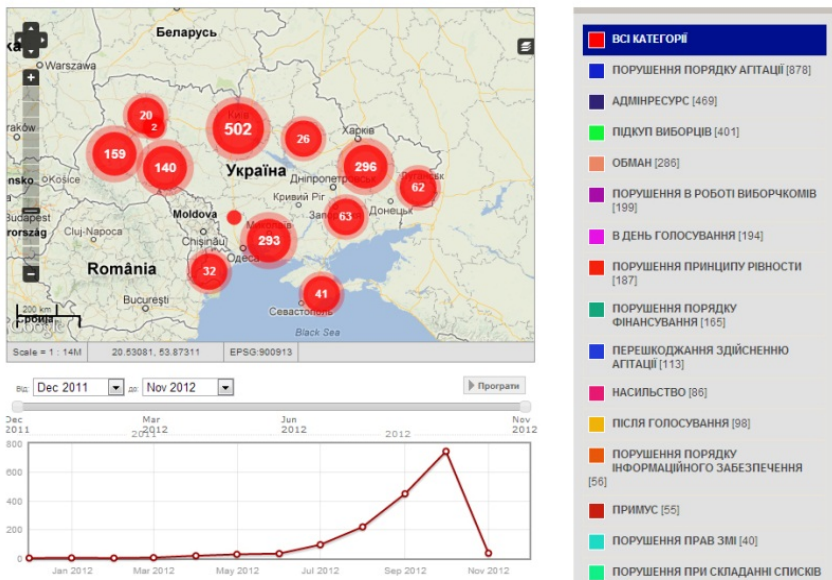
У 5 виборчих округах Центральна Виборча Комісія не змогла встановити результати і звернулася до Верховної Ради з пропозицією провести нові вибори в цих округах. На момент виходу книги вони не були призначені.

Результати моніторингу

Статистика

На виборах 2012 ми першими створили і ввели в дію Інтерактивну карту порушень виборчого законодавства; створили спеціалізовану групу в Facebook та залучили за її допомогою до практичної участі у моніторингу порушень виборчого законодавства 330 небайдужих громадян - волонтерів з усіх областей України. Всього участь у моніторингу порушень виборчого законодавства взяли 467 волонтерів.

На Інтерактивну карту порушень було додано 1637 скарг. Всього робочою групою проекту було опрацьовано 7062 повідомлення. Не оприлюднювалися повідомлення, які не відповідали вимогам проекту, які базувалися на статті 112 «Докази» закону про вибори. Всього на карту додано 2621 фото, 749 відео.

Малюнок 1: ПЕРША СТОРІНКА ІНТЕРАКТИВНОЇ КАРТИ

Більшість скарг стосувалась порушення порядку агітації (878), застосування адміністративного ресурсу (468), підкупу (401), обману (284) та порушень в роботі виборчків (198).

1637 скарг

Всі повідомлення
з фото і відео

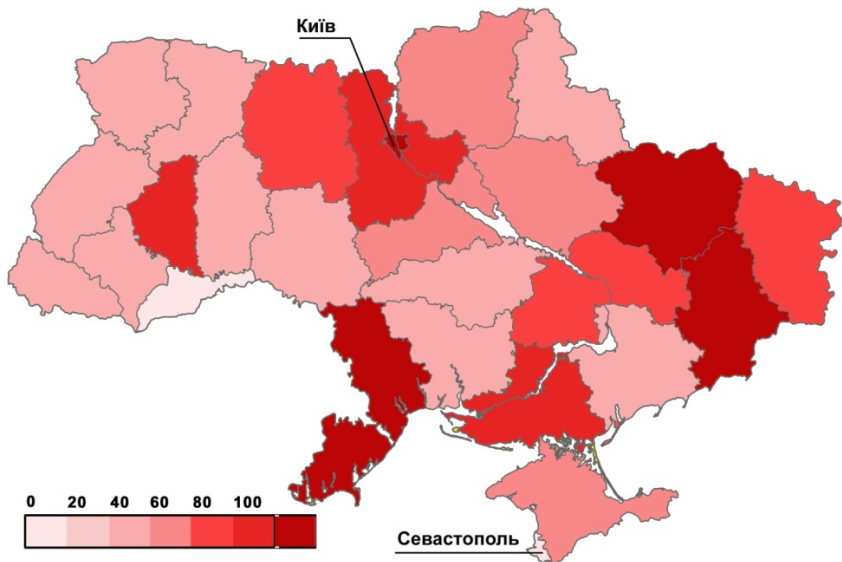

Малюнок 2: Взаємозв'язок між порушеннями. Розмір кіл і перетини від-
повідають кількості порушень на карті МАЙДАНУ

Найбільша кількість скарг надійшла з Києва (238), Одеської (174), До-
нецької (116), Харківської (101), Київської (91), Херсонської (90), Терно-
пільської (90), Луганської (78), Дніпропетровської (73) та Житомирської
областей (69).

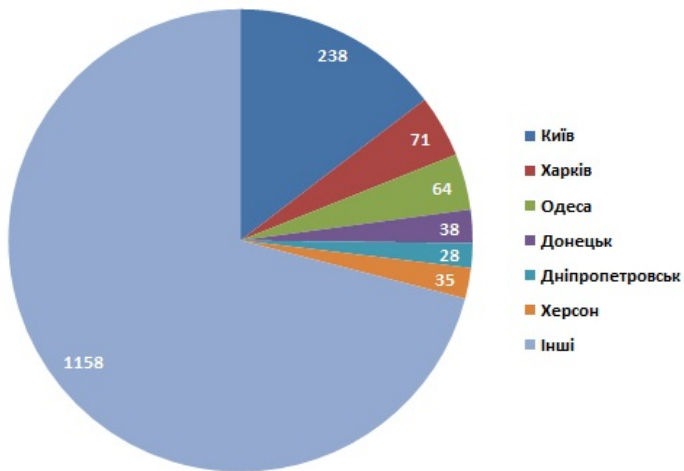
Найменша кількість скарг отримана з Сумської (22), Рівненської (20),
Чернівецької областей (19), міста Севастополя (8).

На карті є [детальна статистика](#) по всіх населених пунктах

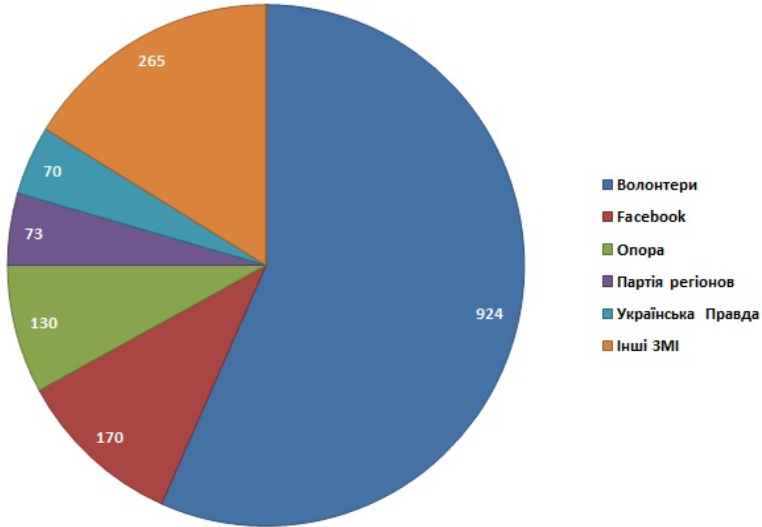
МАЛЮНОК 3: КІЛЬКІСТЬ СКАРГ ПО ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ

Більшість скарг ми отримали з невеликих міст. Серед міст України, в яких зафіксовані та задокументовані близько чверті порушень виборчого законодавства лідерами є Київ, Харків, Одеса, Донецьк, Дніпропетровськ та Херсон. Всього ж на Інтерактивній карті є скарги з 421 населеного пункту України.

МАЛЮНОК 4: КІЛЬКІСТЬ СКАРГ ПО МІСТАХ

Інформацію про задокументовані факти порушень виборчого законодавства ми збирали з відкритих джерел (ЗМІ, сайти наших колег, які здійснювали спостереження за виборами, інші Інтернет ресурси). Але більшість скарг на нашу Інтерактивну карту було додано волонтерами проекту, небайдужим громадянами, які не тільки документували порушення, не тільки додавали їх на нашу Інтерактивну карту, але й намагались у законний спосіб їх припинити. І саме це ми вважаємо головним досягненням нашого проекту.

Малюнок 5: Джерела інформації на карті

Оскільки наш проект не міг ані ресурсно, ані методично претендувати на всеукраїнське охоплення, то ми не можемо стверджувати, що зафіксували всі порушення закону про вибори. 1637 повідомлень це те, що було напевно. Про решту ми можемо тільки здогадуватися.

Виходячи з кількості скарг, їхньої географії та хронології, ми стверджуємо, що порушення виборчого законодавства мали системний характер.

Юридична оцінка

Участь у вільних виборах є фундаментальним політичним правом, захищеним чинними для України міжнародними угодами.

Згідно зі ст.25 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права «кожен громадянин повинен мати ... право і можливість голосувати і бути обраним на справжніх виборах, які проводяться на основі загального і рівного виборчого права при таємному голосуванні і забезпечують свободу волевиявлення виборців».

Згідно зі ст.3 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод Україна, як і інші сторони, зобов'язалася «... проводити вільні вибори ... шляхом таємного голосування в умовах, які забезпечують вільне вираження думки народу».

Тож «вільність» виборів, свобода волевиявлення є засадничим імперативом, дотримання чи недотримання чого є індикатором вільної демократії в державі (на відміну від керованої демократії чи псевдо демократії). Ця «вільність» виборів має три компоненти.

1. Вільне формування волі виборця.
2. Вільне волевиявлення.
3. Чесне, прозоре врахування волі виборця.

Чинний виборчий закон також декларує (ст.6), що «вибори депутатів є вільними» і стверджує, що «громадянам України забезпечуються умови для вільного формування своєї волі та її вільного виявлення при голосуванні. Застосування насильства, погроз, обману, підкупу чи будь-яких інших дій, що перешкоджають вільному формуванню та вільному виявленню волі виборця, забороняється».

Давайте з'ясуємо, чи це було так під час парламентських виборів 2012.

Підкуп. Ми зафіксували 401 документально підтверджені повідомлення про «непрямий підкуп». У країні з малозабезпеченим населенням і рудиментами «радянського» менталітету - це прямий тиск на волю виборця.

Обман. 284 повідомлення. Діапазон цих порушень найширший. Від поширеної практики приписування у заслуги кандидатам в депутати

здобутків у їхньому окрузі, які насправді здійснювалися за бюджетний кошт до абсолютно «клінічних» випадків агітації у стилі «голосуйте за мене, інакше бюлетень недійсний».

Малюнок 6: На Чернігівщині. Дизайн використовували не тільки там.

Для електорату, «інформованого» переважно специфічними новинами телеканалів (з незбалансованою подачею інформації, неповною інформацією), це вагомий чинник деформації волі. Не кажучи вже про порушення визначених законом засад інформаційного забезпечення виборів.

При тому законодавство не містить ефективних механізмів протидії обману і покарання за обман.

Тиск. Найбільша загроза цих виборів – історія з відеоспостереженням. Менш ніж за рік до виборів, всупереч рекомендаціям Венеціанської комісії, а зрештою – і здоровому глузду, до виборчого законодавства було внесено могутній чинник залякування мало поінформованого, великою мірою травмованого «радянським» досвідом електорату.

Було встановлено камери відеоспостереження на виборчих дільницях. Протягом тривалого часу не було роз'яснень, що відеоспостереження ведеться лише на дільниці, але не в кабінці для голосування. Таким чином, виборець, не дуже знайомий із законодавством, міг собі уяв-

ляти, що відстежується його вибір і під страхом бути покараним голо-сувати за «правильних» кандидата чи партію.

Лише за кілька днів до виборів нашими стараннями і заслугами Упов-новаженого Верховної Ради з прав людини було видано постанову ЦВК про обов'язкове розміщення на дільницях роз'яснення про збережен-ня таємниці самої процедури голосування. Чи можна за таких умов стверджувати факт вільного волевиявлення? Навряд чи.

Насильство. По-перше, ми маємо достатню кількість зафіксованих фак-тів силового перешкоджання здійсненню передвиборної агітації. На-самперед, це стосується [контр-агітації](#)^{vi}. По-друге, підрахунок голосів на багатьох дільницях та округах здійснювався із залученням «Берку-ту» і «молодиків спортивної статури» (тм).

Перешкоджання насильством законним діям спостерігачів, журналіс-тів, кандидатів, членів виборчих комісій є карним злочином. Наявність «молодиків» на дільницях і біля них є не лише свідченням неспромо-жності, чи то небажання влади забезпечити правопорядок, але і прикрим свідченням втрати державою монополії на насильство, що, своєю чергою – дуже сумний симптом системної кризи держави.

Значна кількість скарг на порушення в роботі виборчків,-- це, на наше переконання, прямий наслідок «дивних» постанов ЦВК, якими був визначений порядок формування ОВК та ДВК, що дістав назву «жеребкування гамузом». Всі ми стали свідками «некваліфікованого», але дуже «гарячого» підрахунку голосів, який інакше, як вакханалією вста-новлення результатів виборів, назвати неможливо.

Окремої уваги заслуговує наша міліція, яка впродовж виборчої кампа-нії просто збирала факти порушень виборчого законодавства (навіть карту зробила, схожу на нашу) та фіксувала інші злочини, пов'язані з виборами, але зовсім не квапилась їх розслідувати. Натомість, доволі ефективно боролась з громадянськими активістами, які дозволи собі агітувати проти Партії регіонів та її мажоритарників.

Закінчилась участь міліції у виборах неспроможністю забезпечити пра-впорядок при підрахунку голосів, штурмами ОВК, вилученням доку-ментів комісій разом з головами тих комісій, а також приязним став-

ленням до осіб характерної зовнішності з числа фанатів окремих одіозних кандидатів.

У підсумку переможно поширювалися методи передвиборчої кампанії, які заборонені виборчим законом як чинники, що перешкоджають вільному формуванню і вільному виявленню волі виборців. Пострадянське суспільство з малозабезпеченим, малопоінформованим, легкоманіпульованим електоратом, виявилось вкрай вразливим до системних підкупу, обману, адміністративного тиску. Отже, через умови, створені чи допущені державою, воля виборців піддавалася деформаційному впливу на різних етапах виборчого процесу – від агітації до встановлення результатів.

І позаяк за викладеною у ст.3 Конституції головним обов'язком держави є «утвердження прав і свобод людини» і «держава відповідає перед людиною за свою діяльність», то головним порушником на виборах є саме той, на кому і лежить найбільша відповідальність – держава.

1. Держава не забезпечила стабільності, прозорості, однозначності виборчого законодавства (зокрема, Венеціанська комісія рекомендує не змінювати таке законодавство принаймні за рік до дати проведення виборів), тобто не дотрималася принципу правової визначеності.
2. Держава не забезпечила бездоганно прозорого й легітимного формування виборчків.
3. Держава не забезпечила захисту громадян від маніпуляцій і позаправового примусу, який в Україні поряд із корупцією стає величезною загрозою суспільству.

Висновок: Факти свідчать про загальну тенденцію до маніпуляцій і тиску, а не до сприяння вільному формуванню волі виборця і її вільному виявленню.

Чи вважати ці факти такими, що істотно вплинули на результати виборів – мають вирішувати спостерігачі, в разі потреби – суди, а в остаточному підсумку – саме суспільство.

Вибори за партійною складовою (багатомандатний округ) відбувались дещо прозоріше; найбільша кількість порушень спостерігалась в одномандатних округах, де жодний з кандидатів не мав очевидної переваги. Певною мірою тому сприяли технічні труднощі з проведенням екзит-полів в одномандатних округах; рейтинги в більшості округів не оприлюднювались взагалі, або повідомлялись у викривленій, маніпулятивній формі. Протести виборців на локальному рівні викликала саме процедура визначення переможців-мажоритарників, внаслідок чого результати в 5 округах визнано недійсними.

Соціально-психологічна оцінка

Ще під час виборчої кампанії ми зазначали, що «загальна картина порушень свідчить про нерівні умови, в які поставлено суб'єктів виборчого процесу. Адмінресурс створює явні переваги для провладних кандидатів, приблизно як це було в 2002-му році. На частину виборців чиниться *психологічний* та *економічний* тиск, що може суттєво вплинути на їх електоральну поведінку». Частково так і сталося.

Чинники, що суттєво вплинули на волевиявлення громадян:

1. **Економічний і психологічний тиск, примус** до «правильного голосування». Застосування адмінресурсу полягало в доведенні до керівників організацій вказівок щодо забезпечення певного відсотку підтримки партій або кандидатів; тиск здійснювався на найманих працівників державних організацій та великих підприємств, а також інші категорії громадян, наприклад, пацієнтів лікарень або осіб, що знаходяться в місцях несвободи. Очевидну перевагу у застосуванні адмінресурсу мала правляча партія; хоча в окремих округах його застосовували також інші політичні сили. Під прямим тиском кандидатів-мажоритарників знаходилося мінімум 10-15% виборців.

Наслідок: збільшення електоральної підтримки розпорядників адмінресурсу

2. **Прямий підкуп виборців**, включно з «угодами про підтримку кандидатів». За даними Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», відверто заявили про свою згоду продати голос близько

17% виборців. Відповідно до аналізу скарг, отриманих нашим моніторингом, суми, які використовувались на підкуп одного виборця, становили від 50 до 500 гривень, що загалом відповідало середнім очікуванням корумпованої частини електорату. Кандидати-корупціонери здійснювали додатковий тиск на виборців та порушення активного виборчого права, укладаючи з ними «угоди про підтримку» в обмін на продовольчі набори, гроші та предмети побуту. В деяких випадках виплачувався аванс, що становив частину суми підкупу; решту обіцяли в разі перемоги кандидата.

Наслідок: збільшення електоральної підтримки за рахунок підкупу

- 3. Перешкоджання агітації** за опозиційних кандидатів і партії. В частині округів домінувала візуальна агітація лише за одного з кандидатів у народній депутати або одну партію; агітацію за інших можна було побачити епізодично, переважно у форматі листівок; збалансовану інформацію знайти було досить складно, що порушувало право виборців на отримання об'єктивної і неупередженої інформації про кандидатів і партії.

Наслідок: спостерігався брак інформації про кандидатів і про партії. Це призвело до зменшення явки, вибору випадкового кандидата в останній момент, голосування за будь-яке відоме прізвище або партійний бренд.

- 4. Відеоспостереження на дільницях.** Деякі люди злякались, що про їхній вибір стане відомо. На виборчій дільниці № 800965 в Києві, де голосував один з авторів книги, було 5 попереджень про відеокамери. І – жодного, що спостереження не ведеться в кабінах для голосування. Окремі відеофіксації порушень були. Але наступних оргвисновків за фактами порушень – обмаль. Прямої трансляції під час підрахунку голосів на дільницях забезпечено не було, а якість зображення на багатьох камерах не дозволяла скласти чітку картину подій на дільницях.

Наслідок: зменшення явки виборців за рахунок відеокамер можна оцінити якнайменше в 5%^{vii}. Таким чином, користі від встановлення відеокамер вартістю в один мільярд гривень виявилось набагато менше, ніж шкоди.

5. **Специфічний процес підрахунку голосів**, що передусім стосувався мажоритарних округів. Він полягав у затягуванні процесу на цілий тиждень замість доби, втручання сторонніх осіб, включно з фізичним насильством.

Наслідок: визнання виборів в п'яти округах недійсними.

Рішення про недійсність виборів обґрунтовувалося формулюванням про «неможливість визначити результати». Але воно звучало надто розпливчато. Адже існувала можливість довести, що бюлетені псувались системно, і встановити, на чю користь спрацювало фальшування. Статті 157 КК (Перешкоджання здійсненню виборчого права) та 158 КК (Неправомірне використання виборчих бюлетенів...) дозволяють виявляти, на кого працюють порушення і хто винен у їхньому здійсненні. Але на практиці ці норми перекреслив вже згаданий «Закон про вибори» і відсутність волі у влади припинити порушення під час виборів.

Вибори-2012 заслужили визнання дуже відносно вільних і зовсім умовно чесних .

За чинного закону про вибори і переважно тих самих учасників перегонів ми навряд могли очікувати чогось кращого. Однак частково спрацював ще один цікавий фактор. А саме:

«Відповідальність і мудрість українського народу»^{viii}

Вперше від початку застосування технологій масового підкупу виборців ці технології дали збій; в 2012 році кандидатів, які розраховували передусім на підкуп, почали соціально засуджувати.

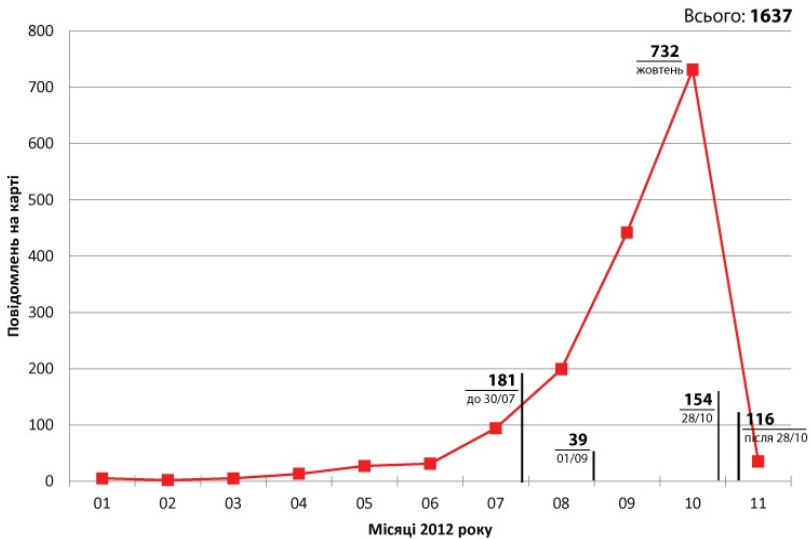
На жаль, підкуп частково давав свій результат. Серед тих виборців, які брали від кандидатів у народні депутати продовольчі пайки або гроші, продались від половини до трьох четвертей. Прямий підкуп забезпечував до 25.000 голосів на кожному окрузі.

Колись Київ став першим виборчим полігоном, де кандидат, який підкуповував виборців, переміг. Однак, тепер столиця демонструє зворотну тенденцію. У кандидата-корупціонера, «скупника» голосів зі стій-

ким антирейтингом виграла навіть відносно маловідома в територіальній громаді людина.

В той самий час відповідальний і мудрий український народ (с) проголосував за збереження в Україні політичного різноманіття; і проти остаточної передачі монополії на владу одній партії або групі осіб, що нагадує розширену сім'ю одного високого посадовця.

Про порушення детально

Малюнок 7: Часова динаміка скарг на порушення виборчого закону

В суспільстві відбувалися дискусії про те, як класифікувати порушення, що сталися до офіційного початку виборчої кампанії. Ми оприлюднили [юрідичні позиції](#)^{ix} стосовно того, чи вважати описані випадки правопорушеннями до офіційного початку виборчого процесу та до реєстрації кандидатів.

Довиборча історія має велике значення для оцінки того, як формувалися настрої виборців.

Практика показала, що всі види порушень, зафіксовані до початку виборчої кампанії, продовжувалися і після її офіційного початку .

До початку виборчої кампанії

Станом на 29 липня 2012 року, перед початком виборчої кампанії на інтерактивній карті був оприлюднений 181 випадок з ознаками порушень виборчого законодавства.

Найбільша кількість таких випадків відбулись у Харківській області (29), Дніпропетровській області (19) та Києві (18). Нами не було виявлено випадків, в яких є ознаки порушення, тільки у Львівській області.

Підкуп

Серед типів порушень виборчого закону абсолютним лідером був «Підкуп виборців» - 128 фактів. Підкуп ще незареєстрованими кандидатами та політичними партіями здійснювався шляхом:

Безоплатної роздачі продуктів харчування, яка супроводжувалась інформаційними матеріалами.

Отримувачів продуктових наборів принагідно «знайомили» з майбутніми обранцями. Роздача продуктів, переважно, відбувалась «під свято». Спочатку така роздача продуктових наборів відбувалась персонально (продуктові набори доставлялись до помешкання отримувачів). Але згодом всіх бажаючих отримати продуктові набори запрошували з'явитись чи то до районної поліклініки, чи то райвиконкому, чи то до найближчої школи.

Роздача продуктів харчування практично в усіх випадках супроводжувалась сумнівним з позицій Закону України «Про захист персональних даних» збиранням персональних даних.

Безоплатної роздачі товарів медичного призначення (ліки та/або окуляри), або «сертифікатів» на отримання товарів медичного призначення (ліки та/або окуляри).

Роздачі грошей:

Всім бажаючим пропонувалось отримати «матеріальну допомогу» в сумі від 50 грн., завітавши до вказаного місця та пред'явивши паспорт, ідентифікаційний код та (в певних випадках) документ, що підтверджує право на отримання пільг.

Роздача грошей практично в усіх випадках супроводжувалась (сумнівним з позицій Закону України «Про захист персональних даних») збиранням персональних даних

Роздачі подарунків для дітей:

- наборів для немовлят,
- ранців і обладнання для школярів,
- спортивного інвентаря,
- грошових призів школярам, які називалися стипендіями,

все це разом з агітаційними матеріалами про кандидата.

Передачі державним або комунальним закладам:

- медичного обладнання та спорядження;
- технічних засобів;
- засобів пересування;
- засобів зв'язку.

Переважно отримувачами тих «подарунків» були школи, лікарні, відділення зв'язку, підрозділи МВС.

*Підкуп здійснювався як індивідуально
(малозабезпечені люди, пенсіонери, пільговики),
так і на рівні трудових колективів.*

Зафіксовані також випадки підкупу цілих територіальних громад. Переважно такий підкуп реалізовувався у масовому встановленні дитячих майданчиків (наприклад Житомирська область), ремонті прибудинкових доріг тощо.

Підкуп виборців здійснювали не тільки майбутні кандидати від влади, але й представники опозиційної частини політикуму.

Підкуп здійснювався, переважно, через благодійні фонди. Значна більшість яких була зареєстрована у встановленому порядку лише у 2012-му році.

Адмінресурс

Другим за розповсюдженістю порушенням був «Адмінресурс»,-- 63 випадки.

Цього поняття немає у виборчому законі, але його треба розуміти як порушення встановлених законом основ і принципів рівного, неупередженого ставлення суб'єктів владних повноважень до кандидатів і партій — суб'єктів виборчого процесу, як надання преференцій або і пряму підтримку одних і дискримінацію інших.

Для прикладу:

Адмінресурс — це безпосередня чи через рекламні матеріали із зображенням можновладця-протектора участь в агітації посадових осіб, суб'єктів владних повноважень.

Адмінресурс — це масове й нахабне введення виборця в оману, коли результати виконання владою встановлених законом зобов'язань бюджетним коштом видають за наслідок успішної діяльності певного кандидата чи якоїсь партії.

Адмінресурс — це використання для проведення агітації будівель і приміщень органів влади, місцевого самоврядування, установ державної й комунальної форм власності.

Адмінресурс — це й залучення для агітації ресурсів за місцем роботи відповідного кандидата-керівника, яскравим прикладом чого є перетворення офіційного сайту Верховної Ради на медіа-ресурс із висвітлення передвиборчих поїздок спікера своїм виборчим округом.

Посадові особи органів місцевої влади активно використовували своє службове становище задля допомоги однопартійцям у проведенні де-факто агітаційних заходів, а також для протидії агітації політичних опонентів.

Доволі часто адмінресурс був застосований при безкоштовній роздачі продуктових наборів. Використовувались приміщення шкіл, лікарень, поліклінік, а також персонал цих закладів, який примушений був роздавати продукти як в приміщеннях своїх установ, так і розносити їх по домах. Для рознесення подарунків додому залучалися також учні шкіл старших класів.

Адмінресурс був застосований при безкоштовній передачі комунальним та державним установам товарно-матеріальних цінностей. Практично всі такі факти зафіксовані на офіційних веб-сайтах відповідних органів влади та місцевого самоврядування. Посадовці часто витрачали робочий час на супроводження та піар «правильних кандидатів».

Адмінресурс виявлявся й в несподіваних ремонтах та благоустрої. В місті Харкові були зафіксовані масові випадки, коли робітники, що здійснювали роботи, були всі, як один вдягнуті у рекламні футболки з прізвищами майбутніх кандидатів по мажоритарних округах.

Адмінресурс застосовувала на цьому етапі виключно одна політична сила, яка перебуває при владі.

Обман

Третім за розповсюдженістю був «обман» (юридично – порушення умов для вільного формування виборцем своєї волі – ст.6 закону про вибори) - 31 випадок. Обман, за нашими даними, проявлявся у:

Відвертій брехні:

Наприклад, бігборди народного депутата Володимира Вечірка розповідали про мільйонну допомогу лікарні, якої та лікарня не отримувала.

Маніпуляціях:

Виявлялася у випадках безкоштовної роздачі (придбаних коштом Державного бюджету, в рамках Державної програми) телевізійних цифрових приймачів незможним громадянам, яку здійснювали... тільки і виключно активісти Партії регіонів;

у випадках, коли заплановані заходи з благоустрою територій, які здійснюються за кошти місцевих бюджетів, «раптом» ставали «за підтримки народного депутата Х, або відомого бізнесмена Y»;

у випадках масового встановлення (наприклад в Дніпропетровській області) дитячих майданчиків коштом місцевих бюджетів,

які отримували партійний логотип і «раптом» ставали «за підтримки народного або місцевого депутата Х»;

у випадках, коли безкоштовні медичні послуги (медогляд, аналізи, дослідження) надавалися «за підтримки народного депутата Х, або відомого бізнесмена Y», про що сповіщалося з біл-бордів та інших рекламних засобів;

Місцева влада всіляко намагалася переконати громадян у тому, що тільки завдяки (незрозуміло якій) підтримці того чи іншого «добродія» та/або «партії влади», стрімко покращується якість життя. До всякої буденної та давно запланованої справи, чи то до ремонту під'їзду, чи дороги, чи прибирання сміття з вулиць, чи впорядкування парку, скверу, дитмайданчику обов'язково додається «за підтримки партії такої то», за «підтримки добродія такого то».

При тому перевірити наявність і суть такої «підтримки» виборець не має змоги та/чи ефективних механізмів. Варто відзначити, що ескалація турботи про побутові умови членів територіальних громад з боку місцевої влади почалась з травня 2012 року, саме тоді, коли були остаточно визначені мажоритарники від «партії влади».

Виборча кампанія

Робота виборчих комісій

Вперше за 20 років при жеребкуванні партійного представництва в ОВК це зроблене для всіх 225 комісій разом, а не по кожній комісії окремо. Закон України «Про вибори народних депутатів України» передбачає (ст.27) проведення окремого жеребкування щодо включення представників політичних партій до складу кожної окружної виборчої комісії. Відповідно, Центральна виборча комісія не мала правових підстав проводити одне голосування замість 225-ти. Як засвідчили подальші події, таке не правове рішення заклало бомбу під виборчий процес у десятках мажоритарних округів.

Це призвело до наслідків, які суттєво вплинули на результати виборів.

- Зовсім не представленими в ОВК залишилися дві партії – УДАР і ВО «Свобода», які реально змагалися за місце в Верховній Раді - згідно із соціопитуваннями, мали шанс подолати 5% бар'єр, і зрештою його і подолали.
- Майже у всіх ОВК були представлені реально непрацюючі партії, місця яких у окружках нерідко займали дійсні члени Партії регіонів.
- Головами як мінімум 10% ОВК виявилися мешканці інших регіонів, переважно Криму та Донецької області, які взагалі не з'являлися на засідання.
- Були численні повідомлення про те, що членами ОВК на папері ставали люди, які не давали на те згоди і [не мали про те уявлення](#).^x
- Були повідомлення про проведення засідань ОВК і ухвалення рішень без кворуму, про грубе порушення процедури, коли засідання скликалися та проводилися не уповноваженими особами.

Центральна виборча комісія не ухвалила єдиного порядку проведення жеребкування складу дільничних виборчих комісій і окружні виборчі комісії вирішували на свій розсуд процедуру його проведення. Тягнули

жеревки з пластикових відер, з важких дерев'яних ящиків, пакувальних коробок, тощо. В 28-й ОВК зафіксовано скарги на процес жеребкування, задокументовано і випадки шахрайства.

Необхідність проведення одного жеребкування член ЦВК [Владислав Забарський пояснював](#)^{xi} великим витратами часу на цю процедуру. При тому, що в кожній ОВК є комп'ютер, невикористання для цієї процедури простої програми під назвою «генератор випадкових чисел», викликає великі сумніви в легітимності всього процесу формування ДВК.

Якість персонального складу ДВК в цілому по всій країні виявилась низькою. В поданнях на членство в ДВК по всій країні зустрічалися:

1. Велика кількість «двійників» - ті самі особи подавались від різних політичних структур.
2. Заяви написані на кілька днів пізніше за зазначений термін 12 вересня
3. Заяви без дат
4. Заяви не мали підпису
5. Підписи в заяві та копії паспорта, прикріпленої до неї, відрізнялися
6. В заяві стояла одна дата народження, а на копії паспорта інша
7. Копії паспортів без фотографій

Вибірковий обдзвін осіб, які подали документи на членство в ДВК в Тернопільській області, показав наявність великої кількості людей, які гадки не мали про такі заяви. Серед цього переліку були знайдені і померлі особи.

Там, де склад комісій не піддавався такому ретельному вивченню як на Тернопільщині, вже після їх формування надходили численні повідомлення про постійну неявку членів і навіть голів комісій на дільниці.

Зафіксовано багато випадків, коли члени ОВК і ДВК, які були записані представниками певних партій, виявлялися членами Партії регіонів і навіть не приховували цей факт. На багатьох дільницях велася відверта агітація за Партію регіонів, і навіть запрошення на вибори розносять разом з агітацією за ПР.

Протягом жовтня надходили повідомлення про масову заміну членів ДВК від УНП, Нашої України, партії «Союз анархістів України», УНА.

Заміна членів ДВК потягнула за собою проблеми для функціонування ДВК, бо новим потрібен час на введення в курс справ і адаптацію.

Від членів ДВК надходили скарги про те, що на дільницях не працює телефон (наприклад, відключений за несплату).

Примус

Примушення бюджетників до агітації

Зафіксовано випадки, коли працівники шкіл, лікарень, бібліотек та інші бюджетні працівники займалися агітацією за мажоритарників від влади. Учасники нашого проекту, а також наші волонтери самі були свідками цього. До деякого з учасників робочої групи проекту агітатори з державних закладів прийшли додому.

В Харкові вчителі навіть залучали старшокласників до рознесення продуктивних наборів.

В Теплодарі Одеської області наш волонтер зафільмував, як вчителі збирали дітей на агітаційний захід Партії регіонів.

З Одеської, Тернопільської і Львівської області повідомляли про примушення вчителів вступати в Партію регіонів.

Такий примус суперечить частині першій ст.19 Конституції України, згідно з якою «ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством».

Шантаж студентів щодо голосування

Нам повідомили про 4 випадки, коли студентів шантажували або не поселенням до гуртожитку і незаліками, або ж і відрахуванням з ВУЗ'у і вимагали : 1. правильно проголосувати та зафіксувати факт правильного голосування, 2. тимчасово змінити адресу для голосування на потрібній дільниці. 3. забезпечити зміну адреси для голосування на потрібній дільниці своїх рідних та близьких. Йдеться про Луганськ, Київ і Київську область.

Це теж суперечить частині першій ст.19 Конституції України.

Інформація про такі порушення отримали широкий суспільний резонанс і Центральна Виборча Комісія ухвалила рішення, яке фактично унеможливило таке явище, як «виборчий туризм».

Адмінресурс

Агітатори за Партію регіонів

На початку серпня з Одеської області повідомили про роботу бюджетників – соціальних працівників, які обходять помешкання і опитують людей про ставлення до Партії регіонів, розповідають про її досягнення, тощо. Пізніше ТВі вдалося зробити інтерв'ю з однією також агітаторкою з Київщини, а також зафільмувати роботу таких агітаторів на Одещині. Як виявилось, 12 тисяч таких соціальних працівників держава найняла в травні на роботу на півроку. І всі вони отримували зарплату з Державного бюджету. З усіх регіонів України про діяльність таких агітаторів.

Така практика не відповідає засадам і принципам невторчання, рівного і неупередженого ставлення суб'єктів владних повноважень до всіх кандидатів та партій – суб'єктів виборчого процесу (пп.2,3 п.5 ст.3, пп.6 п.2 ст.11 Закону «Про вибори...»).

Агітація в державних і комунальних закладах

Носила масовий характер в Одеській, Харківській областях та в Криму. Але зустрічалася в менших кількостях скрізь. Проявляється в розміщенні агітаційних матеріалів всередині та назовні будівель органів місцевого самоврядування, шкіл, лікарень, бібліотек, пошт, ЖЕКів, БТІ, РАГСів, тощо, що прямо заборонено п.4 ст.74 закону про вибори.

В школах відбувалося вручення школярам сувенірної продукції і навіть сумок і дощовиків з символікою Партії регіонів, і перетворення їх таким чином на «живих носіїв» реклами. Спроби маніпулятивного використання дітей задля досягнення електорального результату видаються особливо кричущими порушеннями. Участь дітей в виборчому процесі прямо заборонена законом.

Це відбувалося масово 1 вересня. В нас на карті оприлюднено 40 свідчень з Житомира, Черкас, Нікополя, Бучі, Узина, Донецька, Старої

Синявки, Запоріжжя, Лисичанська, Харкова, Нової Каховки, Фонтанки, Боярки, Луганська, Вишневого, Свердловська, Сєвєродонецька.

Найбільш кричущим, на нашу думку, є випадок, коли в великій кількості шкіл ОВО №94 1 вересня одночасно пролунав аудіозапис поздоровлення з елементами агітації кандидата-депутата Тетяни Засухи. Без застосування адмінресурсу таке було би неможливо.

Треба відзначити ще й масову практику Одещини по вивішуванню прапорів Партії регіонів на сільрадах. Після [втручання Уповноваженого Верховної Ради з прав людини](#)^{xii} ці прапори розвішувалися поруч із сільрадами на стовпах ліній електроживлення. Це не є формальним порушенням, але є демонстративним жестом, або в термінах психології - «актом символічного насильства».

Пряма агітація за кандидатів

Зафіксовані численні випадки агітації практично по всій країні за конкретних кандидатів чи партії посадовими особами державних органів в робочий час, передовсім головами ОДА чи РДА. Часто така агітація містила елементи шантажу «*не проголосуєте – не дадуть газ*» (Михайло Папієв, голова Чернівецької облдержадміністрації).

Також посадові особи брали участь в агітаційних заходах кандидатів (відкритті дитмайданчиків, зустрічах з виборцями, концертах, тощо).

Все це порушує принцип рівного, неупередженого ставлення до кандидатів, а агітація державними посадовцями у робочий час взагалі прямо заборонена п.1 ст.74 Закону «Про вибори...».

Надання преференцій в державних і комунальних ЗМІ

Попри норми виборчого закону щодо рівного, неупередженого ставлення ЗМІ до всіх кандидатів і партій, про об'єктивність висвітлення кампанії, є численні повідомлення про немарковану рекламу кандидатів в депутати в державних (телерадіокомпанії) і комунальних ЗМІ (газети) по всій країні. Так само чисельними є повідомлення про відмову таких ЗМІ в розміщенні рекламних матеріалів інших кандидатів.

Апофеозом таких порушень була пряма трансляція Національною телекомпанією УТ1 (яка фінансується з бюджету коштом платників по-

датків) святкового параду на день Харкова, під прапорами Партії регіонів, без всяких рекламних позначок.

Використання комунальних робіт для агітації

В Одеській, Харківській, Дніпропетровській, Запорізькій областях масово, а в решті – інколи, рекламою кандидатів від Партії регіонів і самої партії слугували знаки, дошки, плакати і навіть білборди про проведення комунальних робіт. Прізвище кандидата чи назву партії однозначно пов'язували (різними формулюваннями) з фактом проведення ремонтів та реконструкцій, які насправді проводилися за рахунок державного або місцевого бюджету, тобто за гроші всіх платників податків, а не окремої партії чи кандидата. В Харкові та Сумах комунальних працівників на додаток до оголошення про «ремонт завдяки такому то», ще й вдягали в футболки з прізвищем кандидата.

Така реклама на комунальних об'єктах, яка за суттю є введенням виборця в оману, маніпуляцією, перешкоджанням вільному формуванню вибору, була неможлива без застосування адмінресурсу.

Використання бюджетної програми для агітації

В Дніпропетровській, Донецькій та Запорізькій областях члени Партії регіонів зайнялися доставкою цифрових ТВ тюнерів для пенсіонерів, які були придбані в рамках державної програми. Тюнери доставлялися разом з партійною агітацією, або агітаційними матеріалами мажоритарників від ПР, і в людей, особливо стареньких, природньо складається враження про те, що завдячувати подарунку вони мають саме ПР.

Отримати доступ до тюнерів на поштах без застосування адмінресурсу було неможливо.

Програма Tender News телеканалу [ТВі оприлюднила розслідування](#)^{xiii} про виділення бюджетних коштів на конкретні округи, де балотуються чинні депутати більшості. Ці гроші використовуються на придбання машин для лікарень та пошт, комп'ютерів для шкіл, дорожні роботи, тощо. Кандидати використовують ці державні програми в агітації і підкреслюють власну роль в виділенні коштів на розвиток регіону.

В нас задокументовано 468 випадків застосування адмінресурсу, однак не відомо про жодну карну чи адміністративну справу, порушену за подібними фактами, або про рішення суду з такого приводу.

Перешкоджання здійсненню агітації

В усіх регіонах України, крім Західної України, кандидати в депутати скаржилися на адміністративні перешкоди. Є факти судових заборон зустрічей з виборцями через позови місцевої влади: вони забороняли зустрічі з виборцями, посилаючись на реалізацію права на проведення мирних зібрань, що є зовсім різними явищами. Клуби і школи масово відмовляли кандидатам, посилаючись на вказівки згори і накази керівництва.

Представники місцевої влади брали участь в організації хуліганських і провокативних по суті «контр мітингів» під час зустрічей кандидатів з виборцями. «Контрмітинги» по всій країні організовувалися за одним сценарієм і для їх організації залучалися місцеві бюджетники.

Часто місцева влада намагалася [неправомірно обмежити](#)^{xiv} місця проведення агітації, посилаючись на місцеві акти.

По всій Україні міліція і представники кандидатів в депутати заважали активістам кампанії «Помста за розкол країни» та їх симпатикам агітувати проти Партії регіонів і мажоритарних кандидатів, які є діючими членами Верховної Ради. Міліція затримувала людей, які роздавали листівки, намагалася їх конфіскувати, при цьому не заважаючи іншим особам нападати на агітаторів.

Найбільш кричущим випадком був допит 80-річної мешканки села на Херсонщині, коли міліція з'ясувала, хто їй дав контрагітаційні листівки. Факт цього допиту міліція офіційно визнала.

На початку серпня був [оприлюднений лист](#)^{xv} чиновника Луцької райдержадміністрації головам сільських рад, в якому було зазначено, що розповсюдження завідомо недостовірних та наклепницьких відомос-

тей про Партію регіонів є порушенням виборчого законодавства. Пізніше чиновник назвав це помилкою.

На початку існування розділу виборчих порушень на сайті Партії регіонів (початок вересня) порушенням там також називалося «розповсюдження недостовірних відомостей про Партію регіонів», Правда, пізніше вони припинили вживати такі формулювання.

Однак міліціонери у розмовах з активістами при спробах їх затримати чи вилучити листівки продовжували стверджувати, що поширення недостовірних та наклепницьких відомостей про Партію регіонів є [порушенням закону про вибори](#)^{xvi}.

На активістів неодноразово подавали до суду, але не стосовно розповсюдження інформації, що не відповідає дійсності, а за порушення правил благоустрою або неправильні вихідні дані на листівках.

З початку виборчої кампанії представники інших партій масово скаржилися на розповсюдження чорного піару та підроблених газет. І тільки в середні жовтня стали з'являтися повідомлення про перехоплення міліцією машин з такою продукцією.

Підкуп

У п.13 ст.74 Закону «Про вибори...» названий «непрямим підкупом» – безоплатне чи пільгове [надання товарів, робіт, послуг](#).^{xvii}

Подарунки дітям

Шкільне приладдя, шкільна та спортивна форма та спортивний інвентар і навіть набори для немовлят – це те, що дарували кандидати мажоритарники. Практично завжди це супроводжувалося агітаційними матеріалами кандидата. На додаток до вищезгаданої роздачі канц-приладдя з символікою Партії регіонів на 1 вересня.

Системного характеру по всій країні набуло встановлення «брендованих» іменем кандидата, а в Дніпропетровську навіть і іменем Партії регіонів, дитячих майданчиків. Деякі з них були встановлені ще до формального початку виборчої кампанії, а слугували агітаційними постами і до дня голосування. Про деякі точно відомо, що вони профінансовані коштом місцевого бюджету (в Дніпропетровській області).

Продуктові набори

Набори продуктів гуртовою вартістю від 30 до 70 гривень з обов'язковим пакунком з прізвищем кандидата та-або агітаційною продукцією всередині стали візитівкою виборів 2012. Масова, системна роздача таких виборчих дарунків зафіксована в деяких округах Києва і Київщини, всіх – Харкова, на Вінниччині, Чернігівщині, Донеччині, а менш масово – скрізь.

Техніка для шкіл і лікарень

Кандидати практично по всій країні дарували обладнання школам, лікарням, дитсадкам і писали про це на своїх офіційних сайтах. Про це писали газети і це показувало телебачення. В Одеській і Хмельницькій областях і Лисичанську, як мінімум, від імені Партії регіонів школам дарувалися комп'ютери з китайської гуманітарної допомоги, надіслані українській державі.

Транспортні засоби

Зафіксовані випадки дарування кандидатами велосипедів листоношам та машин лікарням та відділкам міліції. Про ці випадки також повідомляли сайти кандидатів. Суми цих витрат не вписувалися в декларації кандидатів. По Дніпропетровській області встановлено, що дарувалися машини швидкої допомоги з бюджетних програм.

Обман виборців

Голосуй за мене, а то бюлетень буде нечинним

Біл-борди та листівки такого змісту з'явилися в жовтні по всій країні. Вони показували за кого треба проголосувати правильно, інакше голос виборця не буде врахований. Деякі біл-борди різних кандидатів, віддалені один від одного на сотні кілометрів, мали однаковий дизайн. Така форма обману могла мати суттєвий вплив на формування волевиявлення.

Чорний піар

Останні тижні виборчої кампанії відзначилися справжнім розгулом чорного піару, тобто розповсюдженням брехні про кандидатів і партії. Повідомлення про це приходили з усієї країни. Така діяльність могла

мати практичний вплив на тих до 25% виборців, які не визначилися за кого голосувати.

Наймасовішим випадком розповсюдження чорного піару була трансляція 24 жовтня телеканалами УТ1, ІНТЕР, ICTV явно підроблених матеріалів з інтернету під назвою «Скільки стоить зробити революцію в Україні?», в якій представники опозиції нібито погоджувалися робити революцію на американські гроші. Ці репортажі могли побачити більше 20 мільйонів громадян України.

Другим за розмахом було розповсюдження газети «Славянские новости» заявленим накладом 700.000 примірників. В нас є відомості з 10 областей України про доставку цих газет в поштові скриньки Укрпоштою. На одному листку А3 на дорогому папері і з якісним друком мешканцям Сходу і Півдня розповідалося, що Кличко насправді помаранчевий. Газета з такою назвою виходить згідно їх сайту нерегулярно, в чорно-білому варіанті і явно не такими накладами. Хто профінансував цю спецоперацію і як не це погодилася Укрпошта - невідомо.

Типовими випадками чорного піару були підробка листівок кандидатів; використання символіки партій кандидатами, які не мали до них стосунку; поширення явно неправдивої інформації (наприклад листівки «Дияволиця Тетяна Чорновол», яка оббрівувала кандидата в народні депутати). Цікаво, що така продукція завжди була високої поліграфічної якості, а відтак - недешевою.

В Броварах примудрилися навіть встановити брехливі біл-борди нібито від імені «Батьківщини».

Порушення порядку агітації

Політична реклама на транспорті

Попри пряму заборону політична реклама на транспорті громадського користування (п.8 ст.74 закону про вибори) носить масовий характер. Найбільше повідомлень про такі випадки надійшло з Києва, Криму, Донецької, Сумської та Одеської областей.

Рекламу розташовували як назовні транспорту, так і всередині, на вікнах, що заборонено Законом «Про рекламу». Водії на зауваження пасажирів не реагували і зазвичай казали «нам таке видали».

В Києві таке порушення найчастіше, за нашими спостереженнями, здійснювала КПУ, в решті міст – мажоритарники та ПР.

Судові процеси над ЗМІ

Нам відомо про чотири випадки, коли за порушення порядку агітації суди призупинили реєстрацію ЗМІ на період виборів - газети «Зміївський кур'єр», Зміїв, Харківська область, «Особистий погляд», Ірпінь, Київська область, «Наш вибір», Луганськ та телекомпанія «Візит», Кременчук. Про систематичне порушення тут казати не можна, але варто вказати про явну ваду законодавства, яке дозволяє закривати ЗМІ у досить неоднозначних (невизначеність терміну «одноразове грубе порушення») ситуаціях.

Без вихідних даних

Дуже поширеним порушенням на цих виборах була відсутність обов'язкових вихідних даних на агітпродукції. Однак, на нашу думку, воно не могло суттєво вплинути на волевиявлення, хоча, безперечно, не сприяло поінформованості, обмежувало можливості впливу на не-сумлінних агітаторів та контрагітаторів, перешкоджало контролю за джерелами фінансування такої діяльності.

Порушення порядку інформаційного забезпечення

А по простому – фіктивна соціологія. На останній місяць перед голосуванням припадає 34 з 36 зафіксованих випадків. Порушення полягає в публікації даних соціологічних опитувань без встановлених законом даних – про фірму, що їх здійснила, про замовника, метод опитування, вибірка, похибка, дата.

Найбільше таких порушень стосувалося реклами партії «Наша Україна» та окремих мажоритарників. Найчастіше без необхідних даних оприлюднювалися явно підробні дані, наприклад, «Нашій Україні» давали майже 5% в той час, як всі реальні соціологічні дослідження показували максимум 1%, які вони і отримали в результаті виборів.

Транслявалася така дезінформація як на телебаченні, так і в газетах, на веб-сайтах та листівках кандидатів.

Таких порушень, очевидно, було набагато більше. З'ясувалося, що дуже мало людей, в тому числі і учасники виборів, знали, що це порушення, тому і не помічали проблему.

Суперечлива судова практика

Аналіз судових рішень по справах, пов'язаних з виборами, показав наявність протилежних рішень по однаковим випадкам в різних регіонах. Такі суперечливі рішення стосувалися, наприклад, підкупу виборців, так суд на Одещині визнав підкуп виборців у вигляді подарунків школярам з боку Давида Жванії, а на Донеччині аналогічний позов проти Олексія Азарова залишився без задоволення.

Суперечливі рішення судів стосувалися і випадків агітації без вихідних даних, і поширення неправдивих відомостей. Були також [рішення судів](#)^{xviii}, які прямо заперечували право громадян, які не є суб'єктами виборчого процесу, на контрагітацію.

Існує абсурдне рішення суду, який визнав незаконне фінансування листівки, на якій кандидат від УДАРу сфотографований з Віталієм Кличком. Суд вирішив, що це не оплачена з виборчого фонду УДАРу агітація, бо сплатив за листівку кандидат, а не партія.

Нам відомо про п'ять випадків судових заборон зустрічей кандидатів з виборцями за поданням місцевої влади. В Харкові судове рішення [містить фразу](#)^{xix} «*проведення акції проти органів влади не є можливим*». Абсурдність цих судових рішень компенсується тільки їх повним недотриманням.

Судові рішення, які мали хоч якісь практичні наслідки, стосуються закриття на період виборів газет, та демонтажу кількох біл-бордів.

День голосування

За цей день було задокументовано 154 випадки порушень або 10% від всіх повідомлень на карті. В цей день нам прислали ще 524 повідомлення, не підкріплених документами відповідно до оголошених умов проведення моніторингу. Аналіз цих 524 повідомлень показав, що приблизно в 70% вони були достовірними, тож реально зафіксованих порушень було більше ніж 154. Однак в більшості наші волонтери, попри свою активність і небайдужість, виявилися методично не підготованими до документування порушень, які вони бачили.

Відеоспостереження

Вивчивши закон «Про особливості забезпечення відкритості, прозорості та демократичності виборів народних депутатів України 28 жовтня 2012 року» та дізнавшись, як «прозора, відкрито та конкурентно» було визначено підприємство, що має встановити на дільницях камери, [ми звернулися](#)^{xx} до Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Центральної виборчої комісії, Президента України з вимогою забезпечити **трансляцію підрахунку голосів** на виборах до Верховної Ради 28 жовтня. На наше переконання, це б вберегло Україну від тієї ганьби, яка тривала під час встановлення результатів виборів. Але наші прохання були проігноровані.

Верховна Рада відповіла тим, що ухвалила зміни та доповнення до зазначеного Закону, прибравши з тексту слова «громадськість» та «громадський», а також дозволила не вести пряму трансляцію процесу голосування з дільниць, коли немає технічної можливості. Вона також дозволила ЦВК надавати, або не надавати інформацію, створену системою відеоспостереження на запит політичних партій – суб'єктів виборчого процесу та кандидатів у народні депутати України. Процес підрахунку голосів та встановлення результатів виборів **так і залишиться** «інтимною справою».

Ми також вимагали розмістити на дільницях застереження про те, що спостереження в кабінках для голосування на ведеться.

Замість того, аби роз'яснити виборцям на кожній дільниці призначення камер відео спостереження, роз'яснити виборцям, що камери відео

спостереження не будуть фіксувати події у кабінці для голосування, на початку жовтня ЦВК [видала розпорядження](#)^{xxi} вивісити таблички такого змісту: «У приміщенні ведеться відеоспостереження».

Іноземні спостерігачі на виборах також висловлювали занепокоєння щодо впливу відео спостереження на волевиявлення виборців. [Ерік Херрон](#)^{xxii}, професор університету Канзаса, США, привернув нашу увагу до дослідження¹, в якому він встановив, що в Азербайджані на виборах президента в 2008 році та на референдумі 2009 року явка виборців на дільниці, оснащені камерами відео спостереження, була на 8 – 12% нижчою, ніж на ті, де камер не було.

Ще на початку жовтня ми передбачали: *«На цих виборах відеоспостереження буде використане як інструмент залякування виборців та членів ДВК, а не як засіб забезпечення прозорості та відкритості виборів».*

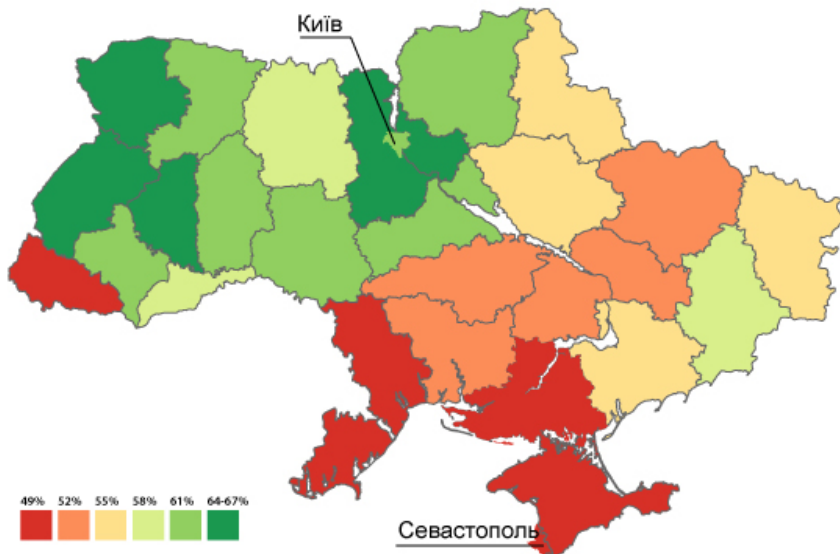
У співпраці з офісом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини ми домоглися [ухвалення постанови ЦВК](#)^{xxiii} від 24 жовтня, яка зобов'язувала дільничні комісії вивісити оголошення про те, що відеоспостереження в кабінках для голосування не здійснюється. Однак, за нашими даними, не менше 20% ДВК проігнорували цю постанову. Чому? Та тому, що її не отримали, як стверджували голови тих комісій. Між іншим, з офіційного сайту ЦВК «дивним чином» зникли всі постанови, ухвалені після 20 жовтня 2012 року.

Зміст постанови не був розрекламований в ЗМІ, як ми того вимагали. Натомість телеканали часто демонстрували ролик, з якого дуже чітко було ясно, що на дільницях «все буде видно».

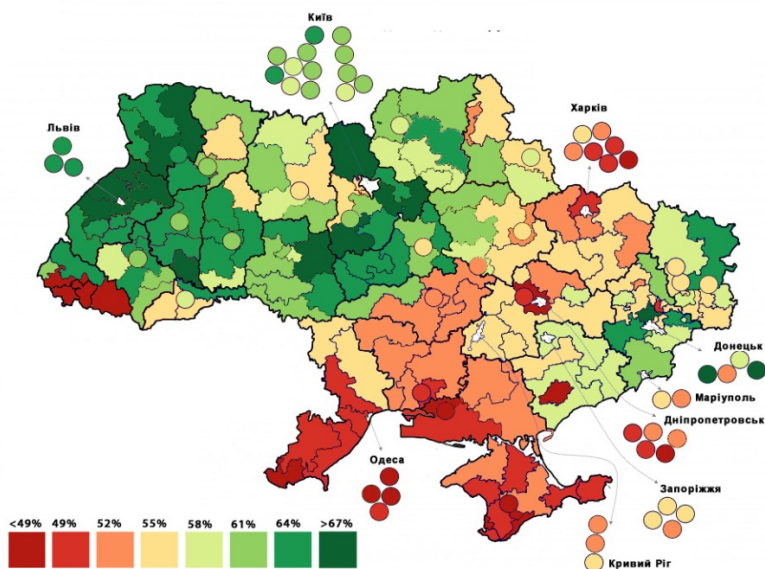
Згідно з [опитуваннями](#)^{xxiv} проведеним Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» спільно з Київським міжнародним інститутом соціології з 18 вересня по 4 жовтня 2012 року у парламентських виборах готовність взяти участь висловили 77% українців: 57% – «обов'язково» і ще 21% – «скоріше за все».

¹ Erik S. Herron. The effect of passive observation methods on Azerbaijan's 2008 presidential election and 2009 referendum. Electoral Studies, 29 (2010) 417-424.

За офіційними даними ЦВК, в парламентських виборах 2012 взяли участь 58% громадян, тобто 20% тих, що збиралися «скоріше за все» – чомусь передумали.

МАЛЮНОК 8: ЯВКА ВИБОРЦІВ ПО ОБЛАСТЯХ

МАЛЮНОК 9: ЯВКА ВИБОРЦІВ ПО ОКРУГАХ

Точно виміряти кількість тих, хто з'явився камер, серед тих, хто не прийшов голосувати, неможливо, але, цілком ймовірно, що ми врятували якусь кількість голосів виборців через попереджувальні таблички. Волонтери повідомляли з виборчих дільниць, де не було встановлено застережних табличок, що виборці бачили запис про те, що «тут ведеться відеоспостереження», розверталися і йшли геть, не проголосувавши.

Встановлення відеокамер на виборчих дільницях, як і попереджали вчені, сприяло зниженню кількості виборців, які взяли участь у голосуванні. Явка виборців на цих виборах була найнижча за всю історію України.

А порядок використання тих камер та місця їхнього розташування викликали стійке враження, що не заради забезпечення прозорості та відкритості виборів був витрачений 1 мільярд державних коштів.

Висновок: Відеоспостереження за перебігом голосування та встановлення результатів виборів виявилось банальною показухою і марнотратством. Воно не зупинило порушення, не зробило відкритим та прозорим процес підрахунку голосів і відключило від участі у виборах велику кількість виборців.

Порушення, що стосувалися камер спостереження

Попри постанову ЦВК про обов'язкове розміщення на виборчих дільницях оголошення про те, що камери не фіксують процес голосування в кабінках, як мінімум в 20% дільниць такі оголошення вивішені не були. Натомість оголошення про те, що на дільниці ведеться спостереження висіли по 4 штуки, так що їх неможливо було не помітити.

Є численні повідомлення з усіх регіонів про те, що камери спостереження висіли прямо над кабінками для голосування таким чином, що в виборця могло скластися однозначне враження про те, що камери

«дивляться» в кабінки і «підглядають» у бюлетені. Наші волонтери повідомляли про розгубленість людей, які це бачили.

Запровадження відеоспостереження без належного інформаційного супроводу, так само, як і специфічне розташування відеокамер у приміщеннях для голосування, безперечно стало фактором психологічного тиску на виборців, натякаючи виборцям, що голосування аж ніяк не є таємним, а відтак – і не є вільним.

При цьому таємність волевиявлення, у т.ч. у сприйняття виборця, є конституційним імперативом, незабезпечення (внаслідок тих чи інших причин) виконання якою державою однозначно ставить під сумнів добру волю держави щодо проведення вільних виборів, а не імітації.

Порушення порядку агітації

В день виборів надійшло 71 повідомлення про наявність агітації в публічних місцях. Найбільш кричущим випадком була агітація в Луганську як за мажоритарників, так і за Партію регіонів у вигляді наметів, які стояли прямо поруч з виборчими дільницями. В цих наметах потім ще й роздавали продукти. Один такий намет був встановлений просто поруч з райвідділом міліції, яка ніяк не реагувала на те, що відбувалося.

З огляду на дуже високий відсоток людей, які, за інформацією соціологів, не визначилися з вибором до останніх днів, така агітація могла дійсно на когось вплинути для ухвалення рішення в останню мить.

Насильство

Випадки насильства на виборчих дільницях зафіксовані на округах №21, 42, 46, 97, 99, 104, 109, 139, 141. Частина з них, пов'язана зі спробами спостерігачів зупинити виборчі порушення, в тому числі багаторазове голосування, неналежне оформлення документації, тощо.

Найбрутальнішим задокументованим випадком стали події в виборчій комісії №141686 42 округу в Донецьку, де всередині виборчої комісії насильно утримувалися люди на протязі 8 годин. Причиною утримання стали спроби зацікавлених осіб не допустити поширення документальних фактів про фальсифікації на цій дільниці.

Широке використання у виборчому процесі «молодиків спортивної статури» є явищем, пов'язаним з неспроможністю чи то небажанням влади забезпечити дотримання законної процедури.

Порушення в роботі виборчих комісій

57 скарг в день виборів стосуються порушень в роботі виборчих комісій. Переважно це повідомлення про порушення процедури видачі бюлетенів та заповнення бюлетенів поза межами дільниці. Були факти перешкоджання діяльності спостерігачів, в тому числі і міжнародних, а також журналістів.

Ми задокументували випадки прямого позазаконного втручання членів комісії в процес голосування, як то складення протоколів до закінчення часу голосування. Багато людей скаржилися на неможливість проголосувати через відсутність у списках виборців і неможливість включитися туди навіть через суд.

Найбільшу кількість повідомлень про порушення в день виборів ми отримали з Києва та Донецької області.

Підведення підсумків виборів

На нашій інтерактивній карті задокументовано 116 скарг на порушення після дня голосування. Більшість з них містять по декілька фото і відео доказів кожна.

Найбільша кількість скарг були з міста Київ, Донецької та Київської області.

Порушення нами зафіксовані в 47 виборчих округах, а саме - №9, 10, 11, 14, 20, 21, 42, 44, 47, 48, 49, 52, 71, 76, 93, 94, 95, 99, 107, 109, 132, 133, 136, 139, 141, 143, 154, 155, 166, 168, 173, 175, 182, 184, 185, 188, 190, 194, 197, 208, 211, 214, 215, 216, 217, 220, 222, 223.

Не доступ громадян до протоколів

На величезній кількості дільниць громадян не ознайомили з протоколами підрахунку голосів, що давало підстави припускати, ніби виборчим комісіям є що приховувати.

Згідно до Закону «Про вибори народних депутатів України» копію протоколів про підрахунок голосів на дільниці мають виставляти на публічний доступ для всіх бажаючих громадян. Нам вдалося зробити за допомоги волонтерів доволі масштабне дослідження доступності таких протоколів і виявилось, що в 20% випадків, такі протоколи не були вивішені ані одразу після закінчення підрахунку, ані колись пізніше. І практично у всіх округах, звідки нам прийшли такі повідомлення, далі були проблеми з підрахунком голосів на рівні окружних комісій.

Наприклад, в [місті Обухові](#)^{xxv}, яке входить в 94 виборчий округ, де ЦВК так і не змогла встановити результати, протоколи були вивішені на 1 дільниці з перевірених 13.

В багатьох випадках члени комісій взагалі не були поінформовані про необхідність забезпечення громадянам доступу до протоколів, і не вірили в те, що це є вимогою закону, допомагали ситуації тільки дзвінки в ЦВК за роз'ясненнями.

Ми вважаємо, що відсутність прозорості в цьому питанні є як мінімум ознакою грубого порушення виборчого закону, а як максимум – безпо-

середнім доказом фальсифікації на відповідних дільницях, адже приховують лише там, де є що приховувати.

Затягування прийому протоколів в окружних комісіях

Практично в усіх округах, де змагалися приблизно рівні кандидати, один з яких мав доступ до адмінресурсу, окружні виборчі комісії затягували прийом протоколів від ДВК на багато днів. Люди спали і жили в деяких ОВК по 4-6 днів, їх стан під час цього очікування можна кваліфікувати як нелюдське поводження. Причин зволікання керівництво ОВК не наводило. Це є порушенням принципів інформаційного забезпечення виборів і породжує обґрунтовані сумніви щодо чесності та якості встановлення результатів виборів.

В той же час в решті округів протоколи опрацьовувалися за кілька годин без проблем.

Порушення прав журналістів

На всіх етапах підрахунку голосів в ОВК журналістів намагалися не допустити в приміщення ОВК в багатьох містах, не утруднюючи себе обґрунтуванням причин не допуску. Зафіксовані очевидні спроби приховати свою діяльність від ЗМІ на ОВК №11, де не допустили одразу журналістів «Лівого берега» та ТВі.

Встановлення результатів в ОВК

Офіційно оголошені результати виборів включають в себе заяву ЦВК про неможливість встановити результати виборів по мажоритарних округах №94, 132, 194, 197, 223. Процес встановлення результатів в цих округах, справді, перейшов всі рамки закону, включав в себе залучення міліції, судів, «молодиків спортивної статури», численні звинувачення у фальсифікаціях тощо.

На 94 окрузі суд визнав недійсними майже 30 тисяч голосів як за партійні списки, так і за мажоритарних кандидатів. Але при цьому голосування в цьому окрузі (та і в інших також) за партійні списки не були визнані недійсними і їх чомусь встановити вдалося.

Крім визнаних ЦВК 5 округів, «дивні події» відбувалися і в інших. Так, в окрузі №71 результати голосування по двох дільницях були відмінені на підставі підробленої постанови ЦВК.

На багатьох ОВК протоколи переписувалися просто на місці, при перерахунку просто відверто псувалися бюлетені, кандидати в депутати особисто давали вказівки членам ОВК, рішення ухвалювалися без кворуму. І це тільки частина кричущих порушень, які відбувалися в округах.

На ОВК №11, 132, 197, 225 в процес встановлення результатів втручався «Беркут». На наш погляд, втручання силових структур у діяльність виборчкомів у кожному разі має ставати предметом публічного розслідування.

Статистика по порушених статтях законів

Найбільша кількість повідомлень стосувалася порушень таких статей законів.

Назва статті	Закон	№ скарг
«Порушення обмежень щодо ведення передвиборної агітації, агітація в день проведення референдуму»	Кодекс України про адміністративні правопорушення, ст.212-10	320
«Виготовлення або розповсюдження друкованих матеріалів передвиборної агітації, які не містять відомостей про установу, що здійснила друк, їх тираж, інформацію про осіб, відповідальних за випуск»	Кодекс України про адміністративні правопорушення, ст.212-13	219
«Фінансування виборів депутатів»	Закон України «Про вибори народних депутатів України», ст.45	185
«Обмеження щодо ведення передвиборної агітації» (без вихідних даних)	Закон України «"Про вибори народних депутатів України», ст.74, п.22	184
«Обмеження щодо ведення передвиборної агітації» (непрямий підкуп виборців)	Закон України «Про вибори народних депутатів України», ст.74, п.13	184
«Порушення порядку розміщення агітаційних матеріалів чи політичної реклами або розміщення їх у заборонених законом місцях»	Кодекс України про адміністративні правопорушення, ст.212-14	180

«Інформаційні плакати та матеріали передвиборної агітації» (вихідні дані)	Закон України «Про вибори народних депутатів України», ст.69, п.7	173
«Перешкоджання здійсненню виборчого права»	Кримінальний Кодекс України, ст.157	141
Свобода передвиборної агітації, рівний доступ кандидатів до ЗМІ	Закон України «Про вибори народних депутатів України», ст.11, п.2, підпункт б	110
«Обмеження щодо ведення передвиборної агітації» (агітація на і в державних і комунальних будинках)	Закон України «Про вибори народних депутатів України», ст.74, п.4	110
«Форми і засоби передвиборної агітації» (джерела фінансування передвиборної агітації)	Закон України «Про вибори народних депутатів України», ст.68	58
«Обмеження щодо ведення передвиборної агітації»(перешкоджання здійсненню агітації)	Закон України «Про вибори народних депутатів України», ст.74, п.24	58
«Обмеження щодо ведення передвиборної агітації» (агітація на і в громадському транспорті)	Закон України «Про вибори народних депутатів України», ст.74, п.8	57
«Загальний порядок використання засобів масової інформації»	Закон України «Про вибори народних депутатів України», ст.70	53

Порушення інших законів під час виборів

Хоча ми моніторили тільки виборче законодавство, ми постійно отримували повідомлення про порушення інших законів в ході виборчої кампанії.

Закон про захист персональних даних забороняє передавати персональні дані третім особам без згоди їх власника. Громадяни з усіх кутків країни повідомляли, що їхні персональні дані використовуються в передвиборчій агітації. Кандидати в депутати використовували дані з адресами, днями народження, чи є людина пенсіонером, чи має статус пільговика, тощо. Оскільки таких даних немає у відкритому доступі, то єдиним місцем, де кандидати могли отримати подібні дані, є різноманітні державні реєстри.

Ми отримали біля трьох сотень повідомлень про такі порушення закону. Також ми отримали поодинокі, але дуже тривожні повідомлення про використання даних медичних карток для передвиборчої агітації. Звісно, що в жодному випадкові власники персональних даних згоди на використання їх для розсилки виборчої агітації не надавали.

Закон про свободу совісті забороняє участь духовенства в політичній діяльності. Однак ми отримали доволі багато документальних свідчень про агітацію в церквах або безпосередньо батюшками за кандидатів. Більшість цих випадків траплялися на Західній і Центральній Україні. На відміну від виборів 2004 року, коли більшість таких порушень стосувалися Сходу країни.

Закон про освіту забороняє політичну діяльність в закладах освіти під час учбового процесу. Однак під час виборчої кампанії агітація постійно і масово проводилася в школах. 1 вересня ми зафіксували 40 таких порушень. Таких масових випадків агітації в школах не було раніше на жодних виборах. Були також повідомлення про агітацію в університетах, а один випадок, коли Наталія Королевська виступала перед повною аудиторією студентів, потрапив практично на всі теленовини.

Закон про транспорт забороняє розміщувати рекламу на вікнах і скляних дверях транспортних засобів. Такі порушення є системними і без виборів, однак вибори додали ще більше агіток, які закривають огляд для пасажирів. Спілкування волонтерів з водіями громадського транспорту показало, що більшість уявлення не має про такі норми закону.

Перебіг проекту

Передісторія

Наша команда має 10 річний досвід моніторингу виборів починаючи з парламентських виборів 2002 року.

В 2004 наш [сайт «Майдан»](#) крім того, що був головним інформаційним майданчиком Помаранчевої революції, зібрав копії протоколів підрахунку голосів з 80% закордонних дільниць, а також організував систему моніторингу виборчих дільниць «Нічна варта», яку пізніше запозичило МВС для так званих «мобільних груп».

В 2006 році ми здійснили проект, який закінчився [науково-популярною брошурою](#)^{xxvi} «Усвідомлення вибору 2006: Інтерактивне співставлення очікувань виборців і обіцянок політичних сил». Ми провели міжрегіональне дослідження, яке показало суттєві розбіжності між пріоритетами виборців та політичних сил і правильно передбачили безславне майбутнє Верховної Ради 5 скликання.

На президентських виборах 2010 року ми провели дослідження «Виборчий тендер 2010: усвідомленість вибору, прозорість учасників, відповідальність переможця», яке показали, що ні на що з трьох перелічених факторів, на жаль, розраховувати не доведеться.

Проект «Майдан-Моніторинг: Вибори 2012» став етапом проекту «Моніторинг стану дотримання конституційних прав і свобод в Україні», який ми почали ще в 2011 році, в рамках якого наша організація тільки за 2012 рік збрала, перевірила та оприлюднила 233 випадки порушення фундаментальних політичних прав та свобод, таких як свобода вираження, свобода інформації, свобода совісті, свобода об'єднань, свобода слова, свобода мирних зібрань. Ідею візуалізувати порушення громадянських прав і конституційних свобод в Україні на інтерактивній карті висунув ще в березні 2011 року один з членів команди проекту Олексій Кузьменко.

І після закінчення виборів ми продовжуємо моніторинг громадянських та політичних прав в Україні і плануємо розширити перелік цих прав. Створені нами програмні продукти і апробовані технології будуть використовуватися і на наступних виборах всіх рівнів.

Використання матеріалів карти

Одним з частих питань до команди проекту було «чи подаєте ви в суд чи скаржитесь в прокуратуру?» на порушення, про які нам повідомляли. Навіть член ЦВК [Михайло Охендовський в інтерв'ю обурювався](#)^{xxvii} (у відповідь на згадку про наш проект) тим, що громадські організації просто повідомляють про порушення, а не реагують на них офіційно в правовому полі.

Згідно з діючим до 2013 року законодавством громадські організації діють виключно в інтересах своїх членів і не можуть представляти суспільний інтерес. Тому ми були суттєво обмежені в правових інструментах. Ми могли скаржитися тільки у випадках порушення прав наших членів (такого не трапилося), або використовувати механізм доступу до публічної інформації та звернень громадян.

Всі звернення, які ми надсилали в органи влади, призвели або до відписок (ЦВК, АП, МВС), або відповідей набагато пізніше визначеного законом терміну 30 днів. Так комітети ВР прислали нам відповіді по трактуванню виборчого законодавства вже після дня голосування.

На інформаційні запити ми отримували відповіді завжди, в тому числі і дуже цікаві, як від Одеської ОДА, де вони [фактично зізнавалися](#)^{xxviii} в системному обмані виборців.

Взаємодія з органами влади

Міліція

04 жовтня МВС запустило [порожню карту виборчих порушень](#)^{xxix}, запозичивши в нас 1. Назву (інтерактивна карта порушень), 2. Таке саме вільне програмне забезпечення, що і ми. При цьому нічого, крім місця події і дати на оприлюднювалося, навіть якогось заголовку.

Ми листувалися з МВС, прагнучи залучити це відомство до публічної боротьби з порушенням виборчого законодавства. До наради 18 вересня у президента на тему виборів, міліція нам [офіційно відповіла](#)^{xxx}, що окремо статистика по виборчих порушеннях не ведеться. Однак потім щось змінилося і міліція стала надсилати якісь графіки, в яких відсоток порушень порядку агітації практично збігався з нашим, однак не інші показники.

За їхніми офіційними повідомленнями під час виборчої кампанії міліція [склала 361 адміністративний протокол про «виборчі» правопорушення](#)^{xxxі}, в той час, як тільки в нас на карті більше 1000 повідомлень є такими, які потребували, як мінімум, адміністративного протоколу.

Один раз міліція зреагувала у вигляді офіційних спростування на повідомлення у нас на карті, це стосувалося згадок дій міліціонерів в контексті виборів. Але їхнє заперечення лише підтверджувало нашу інформацію.

Про жодний випадок коли міліція починала якісь дії після повідомлень на карті нам не відомо.

Уповноважений Верховної Ради з прав людини

Офіс Уповноваженого Верховної Ради з прав людини запросив нас до співпраці на початку проекту і ця співпраця виявилася плідною.

Масове і явне використання адмінресурсу на виборах в Одеській області зацікавило Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, і 29 серпня Валерія Лутковська за результатами нашого моніторингу провела зустріч з Головою Одеської обласної державної адміністрації Едуардом Матвійчуком, під час якої [висловила своє занепокоєння](#)^{xxxіі} фактами розміщення прапорів Партії Регіонів на адміністративних будівлях. До її візиту на Одещину прапори дійсно зняли, і на більшості сільрад вони знову не з'явилися.

Пізніше представник Уповноваженого з питань дотримання виборчих прав громадян у сфері запобігання порушенням виборчого законодавства Михайло Чаплига реагував на повідомлення про порушення в нашій групі на Facebook, в основному ті, що стосувалися адмінресурсу. В день виборів він також оперативно реагував на відео свідчення про порушення, розміщені на [нашому Youtube каналі](#)^{xxxііі}.

Головним результатом нашої співпраці стало впровадження табличок на виборчих дільницях про те, що камери не дивляться за голосуванням.

Хронологія подій

23 вересня ми разом з читачами сайту «Майдан» і волонтерами проекту «Майдан Моніторинг: Вибори 2012» направили в органи влади звернення «За чесні вибори, за прозорий підрахунок голосів», де серед іншого вимагали:

Від ЦВК – забезпечення на всіх виборчих дільницях вивішування однотипних повідомлень на дуже видному місці про те, що «сам процес голосування в кабінці НЕ знімається на відео». А також забезпечити неодноразове повідомлення про це в ЗМІ.

9 жовтня у відповідь ми отримали від ЦВК відписку.

15 жовтня під час нашої прес-конференції в Києві в УНІАН Михайло Чаплига запропонував послати звернення від Уповноваженого до ЦВК про такий застережний напис.

19 жовтня ми послали звернення вже до гаранта Конституції про те саме.

22 жовтня Уповноважений Верховної Ради з прав людини Валерія Лутковська офіційно рекомендує Голові ЦВК повідомити виборців про те, що «Відеоспостереження в кабінці для голосування не ведеться»

24 жовтня ЦВК ухвалила рішення про розміщення оголошення на виборчих дільницях про те, що в приміщенні ведеться відеоспостереження доповнюється текстом, написаним великим шрифтом: «У кабінці для таємного голосування відеоспостереження не ведеться».

Малюнок 10: Фото таблички на дільниці в день голосування

По закінченні проекту офіс Уповноваженого прислав нам [офіційну подяку](#)^{xxxiv} за співробітництво на виборах. Ми продовжуватимемо співробітництво і надалі.

Інші органи влади

Ми зверталися в інші органи центральної влади з інформаційними запитами і зверненнями стосовно трактування норм виборчого права, та запровадження відеоспостереження. По всіх питаннях ми отримували по суті відписки, часто з порушенням встановлених законом термінів на відповідь. Найбільше відзначилося Міністерство Інфраструктури, яке 5 грудня прислало нам відповідь на запит щодо камер спостереження, відправлений 25 вересня (закон вимагає відповіді протягом 5 днів).

Взаємодія з суб'єктами виборчого процесу

За допомогою звернень ми запросили до участі в проекті всі 22 політичні партії, списки яких брали участь в виборах. Не відповів ніхто. Однак з неформального спілкування зі співробітниками штабу Партії регіонів стало відомо, що саме під впливом нашої карти вони створили в себе на сайті розділ про виборчі порушення. Пізніше сайт, присвячений порушенням, створила партія «Україна – Вперед», однак він носив

декоративний характер. Більше жодна політична партія систематично повідомлень про порушення на оприлюднювала, і судячи з того, що відбулося потім, схоже, що і не збирала.

Нашими кореспондентами стали одиничні організації політичних партій на місцях (Запорізький та Донецький УДАР, Житомирська Свобода, Луганська КПУ) та два десятки кандидатів в депутати особисто – переважно незалежні.

Наші спроби отримати копії протоколів підрахунку голосів через штаби кандидатів і партій в Одеській, Харківській, Львівській, Київській області та місті Києві були неуспішними. Всі обіцяли, ніхто не прислав. Єдиною групою, яка виявилася в стані зібрати всі протоколи з підрахунку голосів по області, стали наші волонтери з Тернополя. Суттєвих проблем в ході аналізу цих протоколів не виявлено.

Міжнародна співпраця

В рамках проекту ми:

- Розповсюдили 11 дайджестів про перебіг проекту та 3 аналітичних звіти англійською мовою.
- Провели презентацію проекту головам та довготерміновим спостерігачам місій CANADEM, ОБСЄ, European Exchange та представниками посольств США та Японії, які вели спостереження за виборами. З усіма ними був налагоджений обмін інформацією про виборчі порушення;
- Налагодили інформаційне партнерство з «Голосом Америки», в рамках якого у телепрограмі «Час Тайм» вийшло 3 матеріали, присвячені нашому проекту. На сайті «Голосу Америки» постійно анонсувалась наша Інтерактивна карта порушень виборчого законодавства, а також був створений [блог](#)^{xxxv}, в якому регулярно (7 разів) викладались результати моніторингу живою, доступною мовою;
- Про наш проект вийшло три публікації телеканалу France24, в тому числі великий [відеосюжет в прайм-тайм](#)^{xxxvi}; сюжети про «Майдан Моніторинг» виходили на 5 та 24 каналах та TVI.

- Про наш проект вийшло велике інтерв'ю напередодні виборів на американському Public Radio.

Наш проект був презентований:

- В [Європейському Парламенті](#)^{xxxvii} на спеціальних слуханнях, присвячених виборам в Україні і громадянському суспільству. В дебатах взяли участь 7 європейських парламентарів, дебати викликали питання про системність порушень на виборах, [поставлені європейськими парламентами](#)^{xxxviii}
- У Вашингтоні (в NED),
- На журналістських конгресах в Москві та Варшаві.

Залучення волонтерів

«Злочинці більш за все бояться розголосу», - каже про свій мотив участі у проекті 42-річний Лікар-психіатр **Олександр Меланченко** з Донеччини.

Схожі відчуття стоять і за словами представника іншого покоління активістів. Студентка Оксана з Тернополя зізнається, що вирішила фіксувати порушення на фото на відео через обурення «зневагою до прав громадян».

Справді, майже півтисячі українців витратили свій час щоб зафіксувати на відео та фото порушення, свідками, яких вони ставали. Затребуваність їх зусиль неможливо переоцінити.

Ми ставили за мету серйозно «озброїти» наших волонтерів, створити у них базу навичок та знань щодо предмету моніторингу. Були підготовані методичні матеріали, об'єднані у [«Посібнику мисливця за виборчими порушеннями»](#)^{xxxix}. Він містив вичерпний перелік злочинів, які переслідуються згідно Кримінального кодексу і правопорушень, які переслідуються згідно Кодексу України про адміністративні правопорушення, які пов'язані з виборчим процесом.

Отримана підготовка дала результати.

Всього на карті є повідомлення 467 громадян, і ще 752 прислали нам повідомлення, які не були оприлюднені на карті (деякі з них потрапляли в стрічку новин сайту «Майдан»).

Опинившись на інтерактивній мапі тисячі фото та відео доказів наданих громадянами не лягали «мертвим вантажем», а навпаки – лише починали життя, підхоплювались Інтернет ЗМІ, ставали основою «фото жаб», мемів та ін.

Ми самі підготували кілька «мотиваторів» - фото та відео матеріалів, які мали залучити ще більше коло людей для моніторингу порушень. Мотиваційні матеріали подібні до того, який ви бачите нижче, побачили до 100.000 людей на Facebook і Youtube. Вони викликали тривалі правові дискусії (наприклад про визначення «громадського транспорту»), а також сприяли появі нових волонтерів нашого проекту. Так сталося з батьком хлопчика, зображеного на фото:

НА ВИБОРАХ 2012

подарунки кандидатів дітям
це непрямий підкуп дорослих

ПОБАЧИВ ТАКЕ?

1. Сфоткай 2. Перешли на

<http://maidan.org.ua>

Батько не тільки не заперечував проти такого використання фото, а і пізніше зробив фоторепортаж про порушення в своєму місті на Київщині, який оприлюднений у нас на карті.

Найбільша кількість повідомлень щодо порушень надходила з Одеської області, Києва, Харкова та Донецької області.

Пікова відвідуваність Карти в ході виборчої кампанії припала на день виборів, 28-го жовтня, коли мапу переглянули 75 тисяч унікальних відвідувачів.

Активність волонтерів суттєво коливалася – від 1 до 156 повідомлень на карті від одного волонтера. Не всі волонтери самі фіксували порушення, частина повідомляла про них, а інші вже відправлялися їх фіксувати, інколи навіть в інші міста. Деякі репортажі на карті є проявами рідкісної мужності та репортерського мистецтва. Ми дуже пишаємося тим, що змогли залучити до наповнення карти низку чудових журналістів з провінції, сюжети яких могли б стати прекрасними доказами в суді... Якби це було треба зацікавленим сторонам.

Серед волонтерів проекту були юристи, які допомагали в класифікації повідомлень, і обговорювали шляхи усунення порушень. Ці публічні дискусії заохочували інших волонтерів пробували самі усувати порушення виборчого закону.

Киянка **Любов Поліщук** після консультацій нашого юриста спробувала усунути масове порушення в Києві у вигляді реклами КПУ в метро і тролейбусах. Неочікувано для неї самої [це вдалося](#)^{xl}. Вона склала табличку про свою взаємодію з органами влади.

№	Захід впливу	Опис наслідків
1	Телефонний дзвінок керівництву тролейбусного депю.	Ефект тимчасовий. Агітки справді прибрали але пізніше вони з'явилися знову.
2	Телефонний дзвінок керівництву КП «Київпаstrанс».	Недієвий. Поговорити не вдалося.
3	Лист до ЦВК	Дієвий. ЦВК дуже оперативно (на 3-й день)

направила лист до МВС. Агітки зникли зовсім.

4	Лист до Прокуратури м. Києва	Дієвий. Прокуратура через тиждень надіслала лист до МВС. Агітки зникли зовсім.
5	Копія листа в Прокуратуру в КП «Київпастрас»	Частково дієвий. Надіслали лист про відсутність свого погодження на розміщення реклами. Частину агіток зняли.
6	Телефонний дзвінок на «гарячу лінію» Київпастрасу	Недієвий. Надіслали формальну відповідь про відповідальність рекламодавців.
7	Телефонний дзвінок у службу «Допомога киянам» («гаряча лінія» КМДА)	Недієвий. З моєї скарги про рекламу в транспорті (в т.ч. метро) відреагували тільки на рекламу в метро – лист від КП «Київський метрополітен» з перекладанням відповідальності на рекламні агенції.
8	Заява у відділенні міліції	Важко оцінити. Надіслали копію листа про намір провести додаткову перевірку. Перевірка не має сенсу, оскільки вся реклама вже знята.

Інші волонтери ділилися досвідом усунення порушень без залучення державних органів. Часто виявлялося, що достатньо попросити прибрати прапор партії з бібліотеки чи транспорту і люди це робили самі без особливих заперечень. Ми зібрали колекцію таких випадків^{xli}.

Матеріали про порушення, яке тільки готувалося (непрямий підкуп виборців), які сфотографував один з волонтерів проекту, були використані як доказ в суді, який визнав провину кандидата.

Волонтерами проекту, що здійснювався в мережі Інтернет, були не легендарні «офісні хом'ячки» - міфічна група людей, яка нібито здатна лише до активності в соціальних мережах через поширення фото, коментарі тощо. Фото та відео для проекту надавали люди, які мають значний досвід громадянської активності, є активістами громадських, чи політичних організацій, правозахисниками тощо.

Використання Інтернет технологій є органічною частиною їх повсякдення, лише одним із каналів їх впливу на ситуацію у країні. Зрештою

це екстраполюється і на важливість інтерактивної карти, як такої. Це не просто карта, а реальний індикатор готовності громадянського суспільства впливати на ситуацію в країні усіма доступними методами.

Бажання вплинути на ситуацію було головним мотивом волонтерів.

Так, 39-річний журналіст **Олекса Ярославцев** з Одеси, беручи участь в проєкті, прагнув захистити реальне волевиявлення людей, «покарати злодіїв, притягнути їх до відповідальності за адміністративні правопорушення!».

Олекса зумів залучити до участі у проєкті і друзів. Вони також повідомляли про порушення, надавали копії документів.

У багатьох випадках волонтери координували свою роботу через тематичну, добровільну групу (супутник проєкту) на Facebook. Всього у її роботі брали участь 330 учасників.

Часто учасники групи «брали в розробку» запропоновану кимось тему. Наприклад, свідок повідомляв про порушення у певному місці, а волонтери, які проживали неподалік (а інколи і в іншому місті) прибувати туди та здійснювали фото-відео фіксацію порушень.

Ефективна, самоорганізована робота у більшості випадків ставала можливою тому, що люди вже деякий час були ознайомлені з роботою сайту «Майдан», довіряли його команді, зрештою – шукали найпростіші та найпростіші шляхи донести інформацію про порушення, які їх обурювали.

Високий репутаційний статус спільноти «Майдану», його організаторів уможливив ефективну організацію досвідчених активістів он-лайн та донесення інформації про проєкт до інших зацікавлених осіб.

Саме довіра до «Майдану» дозволяла протидіяти потужному фактору, який достеменно вплинув на багатьох українців восени 2012-го року – страху.

Виборча кампанія 2012 позначилась численними нападами на опозиційних активістів, тиском з боку правоохоронних органів, нападами «невдомих тощо».

Наступні приклади - одні з сотень та тисяч.

«Активістів «Відсічі» у місті Новоград-Волинську невідомі побили за розповсюдження листівок проти спікера Володимира Литвина в рамках кампанії «Помста за розкол країни», - писала 25-го серпня «Українська правда».

«В неділю в Києві невідомі особи скоїли напад на активістів, які роздавали листівки проти Партії регіонів, - повідомляла 10-го вересня та ж «Українська Правда».

«Бандюки «регіонала» Ігоря Лисова напали на активістів... Міліція мовчки спостерігала і не реагувала на заклики зупинити напад», - писали на сайті «Газети по-українськи» 29-го вересня.

Ось на такому тлі, активісти у різних регіонах України приймали рішення – брати участь в наповненні інтерактивної карти «Майдан Моніторинг». Очевидно, українці не дали себе залякати.

Артем Фісунов (Дніпропетровськ) з політичної партії «Фронт Змін» прямо каже, що бачив джерелами загрози боку «представників ПР, органів МВС, керівників державних установ, директорів навчальних закладів».

Збираючи матеріали для проекту він «не розраховував на реакцію ЗМІ та іноземних спостерігачів». Зізнається, що правове реагування з боку влади та компетентних органів здавалось йому «завданням максимум».

На увагу іноземних спостерігачів розраховувала і **Наталія Ляшенко** (Київ) з громадського руху «Ми - європейці». Каже, що бажання розповісти світу про порушення пересилювало побоювання.

«На інформування нашої громадськості особливо не сподіваюсь, бо вони і так обізнані у порушеннях, але більшість це не надто бентежить», - каже Наталка.

«Тому єдине, що може зупинити саму можливість цих порушень – це пильний контроль виборця. Того, на кого направлена дія цих порушень, кого хочуть ввести в оману... В демократичних країнах обман виборця – це соромно, це означає кінець кар'єри. Там виборець не сприймає неправду, обурюється нею», - так Наталка пояснює, чому потрібно фіксувати порушення.

Лора Дін, американська дослідниця, яка під час виборів перебувала у Харкові – як раз одна з тих іноземних спостерігачів, увагу яких прагнули привернути волонтери проекту.

Американська дослідниця каже, що побоювання волонтерів за свою безпеку видавались обґрунтованими.

Лора Дін під час виборів перебувала у Харкові. 28-го жовтня 2012-го року, Лора вела для «Майдану» англомовну твіттер трансляцію про порушення в ході виборів. Про інтерактивну карту «Майдан Моніторинг» вона дізналась від свого наукового радника Еріка Херрона, професора, асоційованого голови факультету політології Університету Канзасу.

«Судячи з повідомлень, які ми отримували, волонтери та громадські репортери, які фотографували порушення виборчого законодавства та повідомляли про них - наражались на ризик. Ми отримали чимало свідчень, а також бачили відео нападів на людей, які фільмували порушення», - розповідає Лора.

«Схоже, що хтось спеціально винаймав людей для залякувань просто на виборчих дільницях, тому що погрози завжди походили від однотипних осіб у чорних шкіряних куртках. Не маю жодного конкретного свідчення щодо того звідки походила загроза, але більшість порушень були на користь Партії Регіонів, тож можливо тут існує зв'язок», - зазначає дослідниця.

Небезпека була більше ніж здогадкою, чи побоюванням для **Володимира Ханаса**, 46-років, з Тернополя. Член ВГО «Альянс-Майдан» розповідає, що спираючись на попередній досвід, прагнув заздалегідь убезпечити себе та інших волонтерів.

«Були попередньо налагоджені контакти з представниками виборчих штабів партій, кандидатів, ЗМІ, міжнародними спостерігачами. До відома було поставлено керівництво УМВС та керівництво ОВК. Інформацією постійно обмінювалися з представниками проекту та волонтерами. Перебіг спостереження показав, що небезпека виходила і від представників політичних структур, малоадекватних кандидатів та їх команд, окремих представників влади та ОМС, членів ОВК та ДВК», - ділиться Володимир Ханас.

Здобуті за таких умов свідчення порушень очевидно були не до смаку порушникам. Протягом всього часу роботи проекту постійно чинились спробу дискредитувати проект, розмістити на карті дезінформацію.

Одного разу навіть намагалися заслати на карту повідомлення нібито від імені секретаря посольства США в Києві, абсолютно не по темі проекту.

Намагання завадити роботі проекту йшли далі. У день виборів 28 жовтня з 14:30 за київським часом була розпочата DDoS атака на наш сервер, яка тривала близько 40 годин. Для атаки був залучений ботнет середнього розміру як для світового рівня і великого як для України із використанням 40.000 інфікованих машин. Про атаки повідомляли також інші ГО, які спостерігали за виборами. Однак технічні характеристики атак за їхніми даними відрізнялися (менше машин, інші сигнатури). В той же день були атаковані сайти опозиційних партій і політиків. В нашому випадкові оператор ботнета мав індійську адресу, але нею можна було скористатися звідки завгодно.

Частково локалізувати атаку вдалося за дві години і приблизно з 16:30 карта вже працювала.

Сайт «Майдан» нам вдалося «відбити» в нападників біля 20:00, і далі, попри те, що атака тривала, на доступність ресурсів це не впливало.

Станом на ранок дня виборів наш сайт займав 9 місце в рейтингу «ЗМІ і періодика». За результатами доби, попри тривалу недоступність, зайняв 36 місце. Всього за день наш сайт відвідало 75.000 хостів.

Напад на сайт та рекордна увага до нього у день виборів, це явища одного порядку. Обидва факти свідчать про одне і те саме - увагу до якісно виконаної роботи.

Атаку на сайт також можна вважати завершальним акордом кампанії залякування розгорнутої проти громадських та політичних активістів не провладних сил в ході виборчої кампанії, а також незалежних журналістів та загалом — українських громадян.

Очевидне посилення авторитарного характеру української влади, ухвалення законів спрямованих на обмеження активності громадян, обу-

мовлює те, що активісти надалі прагнутимуть та рішуче вплинути на стан справ у своїй державі.

Відповідно, прозорі мережеві майданчики, які полегшуватимуть організацію спільних сил навколо цієї мети будуть все більш привабливими для найширшого кола політичних та громадських активістів. «Майдан» сьогодні є унікальним у цьому сенсі.

Найточніше філософію нашої роботи та майбутніх прагнень можна описати словами 19-річного тернополянина **Ігоря Білика**. Ігор так сказав про свою участь в нашому проекті: «Відчував себе частиною одного великого процесу за встановлення справедливості».

Висновки і рекомендації

Виборче законодавство треба докорінно міняти

З результатів нашого моніторингу стає очевидним, що Закон «Про вибори народних депутатів України» необхідно скасувати.

Замість закону про вибори народних депутатів, а також закону про вибори президента та закону про вибори депутатів місцевих рад, а також закону про референдум треба ухвалити єдиний виборчий кодекс, записавши в якому про неприпустимість його змін протягом достатньо тривалого періоду.

Виборчий кодекс, окрім іншого, має передбачити реальну відповідальність за виборчі порушення; при тому виключаючи жодну можливість застосування покарань для розправи над політичними конкурентами.

Має бути чітко встановлено жорстку відповідальність за фізичне втручання у виборчий процес осіб, які не мають на то повноважень відповідно до закону.

Небайдужим громадянам потрібно вже зараз організувати кампанію лобювання ухвалення виборчого кодексу. Якісний закон має позбавити їх від необхідності витратити час і нерви у виборчих комісіях знову і знову.

Сайт ЦВК має стати документом

Дуже важлива проблема, яку знову підкреслили ці вибори, це відсутній статус офіційного документу у сайту ЦВК, як втім і інших сайтів. Однак, на відміну від інших сайтів, інформація, яка оприлюднюється на сайті ЦВК, є такою, що вимагає надання їй статусу офіційного документу. В результатах голосування, які оприлюднювалися на сайті ЦВК протягом двох тижнів, постійно відбувалися зміни, які члени ЦВК пояснювали «уточненнями протоколів», при тому, що самі комісії нічого про уточнення не знали. Природа цих змін невідома, порядок внесення даних на сайт є непрозорим і прихованим від громадського контролю. Відтак, багато виборців не мають довіри до оприлюднених ЦВК результатів.

Ми вважаємо критично необхідним встановити відповідальність конкретних посадових осіб за зміст всіх даних на сайті ЦВК (не тільки результатів голосування, бо проблеми були і з іншими видами інформації).

Це має стати предметом законодавчого регулювання.

Громадянам не варто сподіватися в протидії порушенням на політиків

Не можна сподіватися на політиків в справі документування і протидії порушенням виборчого закону. Випадки припинення порушень за участі політиків, як, наприклад, заборона виборчого туризму, поодинокі, і є скоріше винятком, ніж правилом.

Попри гучні декларації, системним моніторингом порушень виборчого законодавства цим займалася лише Партія регіонів. Всі інші партії цей процес проігнорували. Окремі кандидати мажоритарники уважно слідували за діями свої конкурентів та вживали передбачені Законом дії задля припинення порушень. Але такі випадки були поодинокими.

Фактично, протидія порушенням в основному зводилася до виступів у ЗМІ.

Не можна сподіватися і на державні органи в цьому питанні. Міліція прозвітувала про в 4 рази менше зафіксованих порушень, ніж на Інтерактивній карті «Майдану». При тому, що команда «Майдану» зафіксувала не все, бо не мала для того ресурсних можливостей.

Громадяни, яких турбує законність, чесність і прозорість виборчого процесу, мають протидіяти порушенням виборчого законодавства спільно.

Як показує наш досвід, громадяни можуть усувати порушення самостійно, звісно, якщо вони озброєні знаннями та навичками спілкування з органами влади. При тому абсолютна більшість громадян України не вірить в таку можливість, і через це навіть і не намагається пробувати. Ми вважаємо, що пропаганда історій успіху в усуненнях порушень політичних прав (в тому числі і виборчого) має стати пріоритетом для громадських організацій та офісу Уповноваженого Верховної Ради з прав людини.

Спостерігачів треба готувати задовго до виборів

Треба готувати спостерігачів на наступні вибори вже зараз. Спостерігачів треба вчити основам репортерської роботи, а журналістів - знанням і навичкам юридично коректних коментарів

Нажаль, ці вибори продемонстрували, що спостерігачів готували до «минулої війни», тобто орієнтували на фіксацію порушень, які траплялися на виборах до 2012 року і які проводилися за старим законодавством. Через невідповідність до нових реалій, які впливали з нового виборчого закону, навіть досвідчені учасники виборів, які бували спостерігачами раніше, не фіксували певних порушень. Переважно тому, що не усвідомлювали наявність порушення одразу.

Частина порушень, особливо під час підрахунку голосів, була дуже розтягнута в часі і вимагала належного ресурсного забезпечення, зокрема пристроїв, які можуть записувати події протягом тривалого часу. Дуже багато порушень вимагали повторної фіксації протягом тривалого часу, як мінімум повторних фотографій того самого об'єкту в різний час.

Частина порушень, особливо системний обман, неможливо було довести без ґрунтовного розслідування, яке показувало б рух коштів, зокрема, бюджетних. Такі розслідування були (TVi, програма «Гроші» каналу 1+1, ряд регіональних видань), однак через суттєву інформаційну асиметрію вони не були донесені до виборця належним чином. Програма «Гроші» зробила декілька передач, в яких взагалі не назвала ані прізвищ кандидатів, ані назв партій. Звісно, що таке інформування ніяк не сприяло усвідомленому вибору.

Систему інформування про порушення треба готувати вже зараз

На майбутні вибори треба працювати над системою оповіщення громадян про порушення. З огляду на жахливий стан з незалежними ЗМІ в країні, головним носієм такої інформації стане Інтернет. Наразі Інтернет вважають джерелом новин і політичної інформації [тільки 8% українських користувачів](#)^{xlii}. Критично необхідно, щоб їх число суттєво зросло.

Ця система має включати всі можливі засоби донесення до виборців об'єктивної інформації про перебіг виборчого процесу та порушення та

порушників виборчого законодавства. До цієї системи мають входити незалежні ЗМІ та їхні Інтернет-ресурси, журналісти, а також ЗМІ та Інтернет-ресурси громадських організацій.

Дуже важливо, аби ця система працювала оперативно та злагоджено, слугувала суспільному інтересу, не була політично заангажованою.

Без створення такої системи навряд чи варто очікувати вільних виборів та якісного складу виборних органів всіх рівнів.

Методологія проекту

Мета проекту

«Дізнався про порушення,-- розкажи про нього всім!» - Інтерактивний інтернет-хаб документальної інформації, створеної шляхом краудсорсінгу, про факти порушень на виборах народних депутатів України 2012» – так офіційно називався проект, підтриманий [Міжнародним Фондом «Відродження»^{xliiii}](#), і який ми презентували як **«Майдан Моніторинг: Вибори 2012»**.

Проект тривав з початку травня 2012 і до закінчення виборчого процесу в листопаді 2012. Бюджет проекту склав близько 340 тисяч гривень, з яких 280 тисяч надав МФВ, а решта – були власними внесками організації у формі волонтерської праці та використання обладнання. Формальним виконавцем проекту був Громадський інформаційно-методичний Центр «Всесвіт», а по суті його виконувала команда сайту «Майдан» <http://maidan.org.ua>, для якої це вже четвертий виборчий проект.

Метою проекту був збір, оприлюднення та привернення суспільної уваги до задокументованих та перевічених юридично фактів порушення виборчого законодавства.

Досягнення цієї мети вимагало вирішення іншого завдання — залучити значу кількість небайдужих громадян до виявлення, документування та оприлюднення таких фактів.

Проектом передбачалося:

1. **Створити систему збору, зберігання, класифікації, візуалізації, оприлюднення та поширення документальної фото- та відеоінформації, створеної активними виборцями шляхом краудсорсінгу.** Мета системи - виявляти факти, які містять ознаки порушень виборчого законодавства під час проведення виборчої кампанії, під час голосування та встановлення результатів виборів до Верховної Ради України в жовтні 2012 року.

- **Ми створили систему, яка може і буде використовуватися на наступних виборах різних рівнів.**

2. **Зібрати реальну доказову базу для справ про виборчі порушення**, залучивши для цього активних громадян-волонтерів. 10-річний досвід спостереження «Майдану» за виборами показав, що сподіватися в цьому на політиків не варто. Наприклад, в 2004 році значну частину доказової бази по справі по фальсифікації виборів надали люди, які були новинарями «Майдану», а зовсім не штабні чи партійні співробітники.
 - ***На інтерактивній карті зібрано 1637 перевірених і прокоментованих юристами повідомлення про порушення закону про вибори.***

3. **Продемонструвати світові, як відбуваються вибори в Україні**. Ми знали, що за виборами слідкуватимуть дуже багато зацікавлених країн, передовсім ЄС, США та Канада. Але політична культура та практика цих країн виключає дискусію на рівні надричних криків «вкрали перемогу!». Там розуміють докази, забрані належним чином, в рамках чинного закону.
 - ***Ми встановили прями контакти з представниками всіх іноземних спостережних місій на виборах та презентували проект в Європейському Парламенті.***

4. Хоча б частково **позбавити політиків** (всіх партійних належностей) **відчуття безкарності**. Змусити їх виправдовуватися, давати пояснення своїм діям, вступати в комунікацію з виборцями.
 - ***Це завдання виявилось найскладнішим. Найбільше в досягненні цієї мети нам допомогло співробітництво з офісом Уповноваженого Верховної Ради з прав людини.***

Результати проекту перевершили сподівання навіть самої команди проекту і в результаті ми вирішили включити «Майдан Моніторинг» в назву нашої громадської організації. Зараз ми офіційно називаємося **ГО Інформаційний центр «Майдан Моніторинг»**.

Об'єкт моніторингу

«Майдан» моніторив тільки порушення виборчого законодавства – законів «Про вибори народних депутатів» та «Про особливості забезпечення відкритості, прозорості та демократичності виборів народних депутатів України 28 жовтня 2012 року». Ми не оприлюднювали на карті інформацію про порушення інших законів під час виборів. При тому, що інші ГО, які займалися спостереженням за виборами, мали набагато ширшу базу моніторингу, саме наш проект зібрав найбільшу кількість документально підтвердженої інформації про порушення на виборах.

Ми свідомо сфокусували наш моніторинг таким чином, бо закон про вибори містить в собі вбудовані інструменти контролю (розділ закону про вибори 112 «Докази») і нам не довелося вигадувати метрики і інструменти для оцінки. Наша діяльність ґрунтувалася на законі, дотримання якого ми і моніторили.

Програмне забезпечення і планування

Ми розпочали наш проект зі створення веб-ресурсу для візуалізації порушень в просторі та часі. Ми використали відкрите програмне забезпечення [Ushahidi](#)^{xliv}, яке для цілей проекту нам довелося суттєво переробити та доповнити. Ми також вивчили всі проекти моніторингу виборів за допомогою інтерактивних карт, які здійснені в світі за останні 5 років (таких більше 20), причому як здійснені за допомогою Ushahidi, так і іншого програмного забезпечення.

Ми додали модулі, які дозволяють показувати останні фото і відео на першій сторінці карти, класифікатор за адміністративним поділом, завантажили на карту перелік міст і селищ України, створили статистичні таблиці, які показували великий масив цифрових даних про порушення в реальному режимі часу.

Ми ретельно розробили класифікатор сайту на основі закону про вибори, передбачивши практично всі поширені порушення. Однак кілька категорій нам довелося додавати вже в процесі моніторингу. Ми не змогли передбачити великої кількості порушень в роботі виборчкомів та випадків перешкодження агітації. Це перші в історії України вибори, на яких подібні порушення носили масовий характер.

Перевірка інформації

Серйозних дослідників та зарубіжних спостерігачів дуже цікавило, яким чином ми забезпечуємо перевірку інформації, зібраної народною толокою (crowdsourcing). З самого початку ми задекларували **12 правил ресурсу «Майдан-Моніторинг»**, які полягають в тому, що:

1. «Майдан-Моніторинг» діє у межах та на підставі Конституції України, Конвенції з захисту прав людини та основоположних свобод, відповідних законів України.

2. «Майдан-Моніторинг» гарантує позаполітичність та незаангажованість своєї діяльності. На сайті не допускається розміщення політичної або комерційної реклами або будь-яких матеріалів за грошову чи будь-яку іншу винагороду.

3. «Майдан-Моніторинг» приймає повідомлення про порушення прав і свобод лише у тому разі, якщо вони супроводжуються документами, що підтверджують правопорушення (поштою, факсом, у відсканованому вигляді, фотографіями, аудіо-, або відеоматеріалами), або супроводжуються точним посиланням на відповідний офіційний документ, існування і зміст якого ми можемо перевірити через відповідний інформаційний запит.

4. «Майдан-Моніторинг» не приймає повідомлення:

- анонімні;
- не підтверджені документально відповідно до п.3;
- про корупційні діяння, якщо це прямо не пов'язано з порушенням конституційних прав і свобод, підтвердженням документально у відповідності до п.3;
- про приватне (поза виконанням службових обов'язків працівників органів державної влади та місцевого самоврядування) життя людей;
- про порушення прав і свобод фізичними і юридичними особами, що не є органами державної влади, місцевого самоврядування, посадовими особами;
- будь-які інші повідомлення, не пов'язані безпосередньо з порушенням конституційних прав і свобод.

4. «Майдан-Моніторинг» розцінює повідомлення про порушення прав і свобод посадовою особою певного органу державної влади чи місцевого самоврядування як повідомлення про правопорушення з боку відповідного органу як інституції.

5. «Майдан-Моніторинг» гарантує кожній особі чи органу державної влади або місцевого самоврядування, згаданим на сайті, право на розміщення на сайті свого коментаря без купюр чи цензурування. У кожному випадку повідомлення про порушення прав і свобод звертається до відповідного органу влади, місцевого самоврядування чи посадової особи за офіційним коментарем.

6. «Майдан-Моніторинг» здійснює верифікаційну процедуру щодо всіх повідомлень про порушення прав і свобод за таким протоколом:

- отримання не анонімного, документально підтвердженого повідомлення,
- встановлення його належності до інформації про порушення прав і свобод,
- звернення до відповідного органу державної влади, місцевого самоврядування чи посадової особи за офіційним коментарем електронною поштою,
- у випадку ненадання відповіді на електронний запит – письмове звернення (рекомендованим листом, зі зворотним поштовим повідомленням) за офіційним коментарем,
- розміщення офіційного коментаря в розділі «Майдан Моніторинг».

7. «Майдан-Моніторинг», відповідно до ст.24 Конституції України, виходить з того, що громадяни України мають рівні конституційні права і свободи і є рівними перед законом. Ми не дискримінуємо нікого за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками

8. «Майдан-Моніторинг», у випадку функціонування на сайті інструменту для самостійного розміщення відвідувачами повідомлень, здійснює модерацію чи премодерацію, унеможливаючи розміщення на

сайті повідомлень, що порушують Конституцію та закони України, честь та гідність людей.

9. «Майдан-Моніторинг» уникає конфлікту інтересів своїх співробітників та партнерів проекту: повідомлення про порушення прав і свобод безпосередньо щодо цих осіб можуть розміщені на сайті (з дотриманням стандартних вимог і верифікаційної процедури) лише за умов:

- консенсусу Ради проекту щодо наявності порушення,
- особистого підпису відповідної особи під відповідною «персоналізованою» у такий спосіб інформацією.

10. «Майдан-Моніторинг» застерігає, що ніщо, вміщене на сайті, не може вважатися ствердженням вчинення будь-якою особою злочину, встановлення чого є прерогативою суду.

11. «Майдан-Моніторинг» приймає пожертви на свою діяльність від фізичних та юридичних осіб на принципах прозорості використання та звітування.

12. «Майдан-Моніторинг» заявляє, що при зміні нашої внутрішньої політики зміст встановлених цими пунктами обмежень та обов'язків «Майдан-Моніторинг» може бути розширено, але не звужено.

В результаті на 1637 оприлюднених скарги ми мали тільки 7 заперечень по суті, оприлюднених в коментарях.

Одне стосувалося правової колізії і ми визнали його слушність, інше було повідомленням про виправлене порушення (на біл-борді з'явилася наліпка з вихідними даними), третє було відкритою суперечкою між кандидатом в депутати і редакцією газети про публікацію його передвиборчих матеріалів.

Три спростування стосувалися публікації соціологічних даних не по визначеній законом формі в одній Чернігівській газеті, де представник редакції безпідставно заперечував факт порушення. Всі заперечення були оприлюднені. І одне спростування прислало МВС.

Список виконавців і партнерів

Слова вдячності

Ми щиро дякуємо Міжнародному фонду «Відродження»! Виключно завдяки фінансовій та консультативній допомозі МФВ наш проект був успішно здійснений в повному обсязі.

Дякуємо також професору університету Канзасу **Еріку Херрону** за люб'язно надані статті про відеоспостереження на виборах, та рекламу нашого проекту як в його блозі, так і серед членів ЦВК.

Особлива подяка депутату Європейського Парламенту Павлу Залевському за запрошення на дебати в Європейському Парламенті та організацію презентації в Брюсселі.

Окрема хочемо відзначити активну участь в проекті представника Уповноваженого Верховної Ради з Прав Людини **Михайла Чаплиги**.

Ми дякуємо всім громадянам України, які взяли участь у моніторингу дотримання виборчого законодавства, та нашим партнерам. Без їхньої допомоги нам не вдалось би:

- Сповістити виборцям правдиву інформацію про різні види порушень виборчого законодавства, їхню географію та кількість.
- Розказати виборцям про позитивні приклади того, як треба спільно обстоювати свої права і свободи та як протистояти беззаконню.
- Озброїти виборців знаннями про те, як можна проконтролювати процес встановлення результатів виборів в умовах його не публічності та непрозорості.
- Сповістити виборцям інформацію про те, що на дільницях не здійснюється відеоспостереження у кабінках для голосування.

Найактивніші волонтери, які суттєво допомогли в реалізації проекту.

Володимир Ханас, Тернопіль – організація наймасштабнішого моніторингу з усіх, хто брав участь у проекті, систематизація і аналіз порушень при створенні ДВК.

Роман Білик, Одеська область – найбільша кількість оригінальних фото і відео свідчень порушень.

Денис Сабуркін, Сімферополь – найактивніше спостереження за ЗМІ та процесом агітації в комунальних закладах.

Артем Фісунов, Дніпропетровськ, ГР «Спільна справа» - виявлення і юридична класифікація системного обману.

Віктор Остафійчук, Київ – найбільша кількість (129) доданих на карту повідомлень про порушення

Олексій Ярославцев, Одеса, ІА «Поряд з вами» - найбільша кількість повідомлень з Одеси, комунікація з владою стосовно порушень і виявлення суттєвих проблем в доступі до інформації під час цієї комунікації.

Юрій Градовський, Житомир, ВО «Свобода» - найбільша кількість судових справ на одного учасника проекту, найбільш цікаві судові прецеденти, найбільша кількість повідомлень з Житомирщини.

Володимир Федотов, Хмельницька область – найбільш переконливе поєднання журналістської роботи та моніторингу.

Герман Литвинов, Одеська область – найбільш наполеглива реалізація повідомлень про порушення в юридичній практиці

Laura A. Dean, USA - Харків - [англомовна твітер трансляція](#)^{xiv} в день голосування, яка допомогла оперативно сповіщати новини під час DDoS атаки

Ольга Солодушко, Дніпропетровськ, ГМ ОПОРА – найбільш детально документовані складні порушення

Любов Поліщук, Київ – найбільша наполегливість в усуненні виборчих порушень.

А також: **Віталій Овчаренко**, Донецьк; **Ігор Ісаєнко**, Харків; **Дементій Бєлий**, Херсон, КВУ; **Наталя Ляшенко**, Київ; **Андрій Волченко**, Київ; **Людмила Корольова**, Феодосія; **Олександр Кобзар**, Лисичанськ; **Павло Пущенко**, Чернігів, Освітній центр «Ініціатива»; **Алекс Меланченко**, Донецька область та **Георгій Пінчук**, США

Партнери проекту

[Офіс Уповноваженого Верховної Ради України з Прав Людини](#)

[«Голос Америки»](#)

[«Телекритика». Проект «Вибори та ЗМІ»](#)

[Медіа група Sumy News](#)

[Вибори: Чернігівщина. Події і коментарі](#)

Робоча група проекту.

Наталка Зубар, керівник. Аналітика, планування, зовнішня комунікація, оригінальні англомовні матеріали, програмування, інфографіка.

Олександр Северин, кандидат юридичних наук, правовий експерт. Юридична оцінка повідомлень, правовий аналіз, підготовка методичних матеріалів, комунікація з органами влади.

Віктор Гарбар, системний адміністратор. Координація проекту, адміністрування серверів, комунікація з партнерами і спостережними місіями, редагування і перевірка повідомлень.

Олексій Кузьменко, експерт. Виготовлення мотиваційних матеріалів, просування продуктів проекту в соціальних мережах.

Юрій Луканов, експерт. Написання статей, представлення проекту та його результатів (зокрема – виступ в Європарламенті).

Віктор Пушкар, кандидат психологічних наук, науковий консультант. Підготовка науково практичного звіту.

Людмила Ямщикова, контент менеджер. Робота з волонтерами, обробка повідомлень, виготовлення дайджестів про перебіг проекту.

Оксана Нестеренко, кандидат юридичних наук, юрист. Юридична оцінка повідомлень.

Геннадій Токарев, юрист. Юридична оцінка повідомлень.

Юлія Билина, редактор. Редагування і перевірка повідомлень.

Борис Захаров, помічник редактора. Архівування матеріалів проекту.

Сергій Данилов, науковий консультант. Створення методичних матеріалів проекту.

Андрій Романов, кандидат технічних наук, науковий консультант. Оптимізація процесу обробки даних проекту.

Віталій Новіков, програміст. Програмування сайту і сервісних програм.

Олег Мірошніченко, перекладач. Переклади англійською.

Сергій Капуста, дизайнер. Дизайн веб-ресурсу проекту.

-
- ⁱ Інтерактивна карта порушень закону про вибори
<http://maidanua.org/vybory2012>
- ⁱⁱ Observation, monitoring or supervision <http://aceproject.org/electoral-advice/election-observation/observation-monitoring-or-supervision>
- ⁱⁱⁱ Закон України «Про вибори народних депутатів України»
<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4061-17>
- ^{iv} Про особливості забезпечення відкритості, прозорості та демократичності виборів народних депутатів України 28 жовтня 2012 року
<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5175-17>
- ^v WEB-сайт Центральної виборчої комісії «ВИБОРИ народних депутатів України 2012» <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp001>
- ^{vi} Міліція намагається затримати противників Партії регіонів, бо їй видаються протиправними їхні думки
<http://maidanua.org/vybory2012/reports/view/1533>
- ^{vii} Erik S. Herron. The effect of passive observation methods on Azerbaijan's 2008 presidential election and 2009 referendum. *Electoral Studies*, 29 (2010) 417-424.
- ^{viii} Янукович привітав мудрих українців із мирними виборами-2012
http://tsn.ua/vybory_2012/yanukovich-privitav-mudrih-ukrayinciv-iz-mirnimi-viborami.html
- ^{ix} Олександр Северин: Між недоброчесністю і правопорушенням
<http://maidan.org.ua/2012/07/mizh-nedobrochesnistyu-i-pravoporushennyam/>
- ^x Дільничні виборчі комісії на Тернопіллі. Дурдомний огляд.
<http://maidan.org.ua/2012/09/dvk-na-ternopilli-durdomnyi-ohlyad/>
- ^{xi} Окреме жеребкування по кожній ДВК зайняло б 2 тижні, - Забарський
<http://www.rbc.ua/ukr/vyboru/show/otdelnaya-zherebevka-po-kazhdoy-uik-zanyala-by-2-nedeli---14092012161700>

-
- ^{xii} Робочий візит Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Валерії Лутковської до Одеської області
http://www.ombudsman.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1984%3A2012-08-28-06-50-37&catid=14%3A2010-12-07-14-44-26&Itemid=75
- ^{xiii} Тендер News: Найбільш спонсоровані з держбюджету округи
<http://www.youtube.com/watch?v=mKrePB3g7WQ>
- ^{xiv} Олександр Северин: Місця передвиборної агітації. Правові позиції.
<http://maidan.org.ua/2012/09/oleksandr-severyn-mistsya-peredvybornoi-ahitatsiji-pravovi-pozytsiji/>
- ^{xv} У Луцькій РДА Партію регіонів вважають особливою
<http://oporaua.org/news/2286-u-luckij-rda-partiju-regioniv-vvazhajut-osoblyvoju>
- ^{xvi} Київська міліція вважає, що агітація проти ПРУ є за визначенням незаконною? <http://maidan.org.ua/2012/09/kyivska-militsiya-vvazhaje-scho-ahitatsiya-proty-pru-je-za-vyznachennyam-nezakonnoyu/>
- ^{xvii} Олександр Северин: “Непрямий підкуп”. Правові позиції
<http://maidan.org.ua/2012/08/oleksandr-severyn-nepryamyj-pidkup-pravovi-pozytsiji/>
- ^{xviii} В Новом Буге продовжують штрафувати за критику Партії регіонів
<http://maidanua.org/vybory2012/reports/view/1556>
- ^{xix} Влада через суд забороняє мітинг Арсенія Яценюка у Харкові
<http://maidanua.org/monitor/reports/view/298>
- ^{xx} За чесні вибори, за прозорий підрахунок голосів!
<http://maidan.org.ua/2012/09/za-chesni-vybory-za-prozoryj-pidrahunok-holosiv/>
- ^{xxi} ЦВК до залякування виборців готова! А до прозорого підрахунку голосів ні.
<http://maidan.org.ua/2012/10/tsvk-do-zalyakuvannya-vyborciv-gotova!-a-do-prozoroho-pidrahunku-holosiv-ni/>

^{xxii} Все На Выборы! Analyzing Elections In Post-Soviet Eastern Europe And Eurasia <http://vse-na-vybory.blogspot.com/>

^{xxiii} На виборчих дільницях буде застереження про те, що камери не дивляться за голосуванням <http://maidan.org.ua/2012/10/na-vyborchyh-dilnytsyah-bude-zasterezhennya-pro-te-scho-kamery-ne-dyvylyatsya-za-holosouvannyam/>

^{xxiv} «Вибори-2012: за кого і чому мають намір проголосувати виборці?» Загальнонаціональне дослідження громадської думки населення України було проведене Фондом «Демократичні ініціативи» спільно з Київським міжнародним інститутом соціології з 18 вересня по 4 жовтня 2012 року. http://dif.org.ua/modules/pages/files/1349695658_2042.doc

^{xxv} Із 13-ти Обухівських дільниць лише на одній вивісили протоколи <http://maidan.org.ua/2012/10/z-13-ty-obuhivskyyh-dilnyts-lyshe-na-odnij-vyvisyly-protokoly/>

^{xxvi} «Усвідомлення вибору 2006: Інтерактивне співставлення очікувань виборців і обіцянок політичних сил.» УДК 324(477) ISBN 966-7893-76-6 <http://maidan.org.ua/files/vybory2006/MB4.pdf>

^{xxvii} Observations about Ukraine's Upcoming Election, Part 2 http://vse-na-vybory.blogspot.com/2012/09/observations-about-ukraines-upcoming_18.html

^{xxviii} Народ и партия едины. Бюджет, что придумала партия,— «народный бюджет»! <http://maidan.org.ua/2012/09/narod-y-partyya-edyni-byudzhet-chno-prydumala-partiya-narodnij-byudzhet/>

^{xxix} Міліція запустила карту виборчих порушень. Порожню. У космос. <http://maidan.org.ua/2012/10/militsiya-zapustyla-kartu-vyborchyh-porushen-porozhnyu-u-kosmos/>

^{xxx} Міліція почала оприлюднювати статистику правопорушень під час виборчого процесу <http://maidan.org.ua/2012/09/militsiya-pochala-oprylyudnyuvaty-statystyku-pravoporushen-pid-chas-vyborchoho-protsesu/>

^{xxxі} Під час виборчої кампанії міліція склала 361 адмінпротокол про «виборчі» правопорушення <http://maidan.org.ua/2012/11/pid-chas-vyborchoji-kampaniji-militsiya-sklala-361-adminprotokol-pro-vyborchi-pravoporushennya/>

^{xxxіі} Лутковська перевірила повідомлення про порушення виборчого законодавства <http://maidan.org.ua/2012/08/lutkovska-pereviryla-povidomlennya-pro-porushennya-vyborchoho-zakonodavstva/>

^{xxxііі} Ukraine Report – канал Майдану на YouTube
<http://www.youtube.com/user/ukrainianreport>

^{xxxіv} Представник Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини висловлює подяку Альянсу «Майдан»
<http://maidan.org.ua/2012/11/predstavnyk-upovnovazhenoho-verhovnoji-rady-ukrajiny-z-prav-lyudyny-vyslovlyuje-podyaku-alyansu-maidan/>

^{xxxv} Блог «Майдан Моніторинг» на Голосі Америки
<http://blogs.voanews.com/ukrainian/election-monitor/>

^{xxxvi} A free and fair vote in Ukraine's parliamentary elections?
<http://www.france24.com/en/20121026-a-free-and-fair-vote-in-Ukraine%3F#comments>

^{xxxvii} Проект «Майдан-Моніторинг: Вибори 2012» презентували в Європейському Парламенті. <http://maidan.org.ua/2012/09/proekt-majdan-monitorynh-vybory-2012-prezentuvaly-v-evropejsomu-parlamenti/>

^{xxxviii} Україна: чи порушення, що спостерігаються під час виборчої кампанії, є приводом, аби не визнати вибори?
<http://www.pawelzalewski.eu/ua/ukraine/847,.html>

^{xxxix} Посібник мисливця за виборчими порушеннями
<http://maidan.org.ua/posibnyka-myslyvtsya-za-vyborchymy-porushennyamy/>

^{xl} Любов Поліщук: Іноді краще перевіряти.
<http://maidan.org.ua/2012/10/lyubov-polischuk-inodi-krasche-pereviraty/>

^{xii} Просто скажи «Ні». Волевиявлення робиться не лише у день виборів <http://maidan.org.ua/2012/10/prosto-skazhy-ni-volevyavlennya-robytsya-ne-lyshe-u-den-vyboriv/>

^{xiii} Вибори 2012: соціопитування і медіа-моніторинг. Пост-реліз <http://prostir-monitor.org/index2.php?PGID=150>

^{xiiii} Міжнародний Фонд «Відродження» <http://www.irf.ua>

^{xlv} Ushahidi Platform <http://ushahidi.com/>

^{xlv} Election Monitoring Tweets <http://world.maidan.org.ua/2012/election-monitoring-tweets>